

Bohouš a Dáša na stopě hladu

Bohouš a Dáša
na stopě hladu

*Materiál vznikl v rámci projektů Světová škola 2 (Global Action Schools 2 Communities) a Náš společný svět.
Jeho vznik byl finančně podpořen Ministerstvem zahraničních věcí České republiky v rámci Programu zahraniční rozvojové spolupráce ČR a Evropskou unií.
Za obsah materiálu nese zodpovědnost organizace Člověk v tísni.
Informace zde uvedené nejsou oficiálním stanoviskem EU.*

BOHOUŠ A DÁŠA NA STOPĚ HLADU

© Člověk v tísni, o.p.s.
Praha, únor 2012
Všechna práva vyhrazena.

ISBN 978-80-87456-20-0

Obsah

O autorech.....	4
Předmluva.....	5
1. Není hlad jako hlad.....	7
Aktivita: Potravinová bezpečnost	12
Aktivita: Od hladu k hladomorům.....	14
2. Je všude dost jídla?.....	17
Aktivita: Africký strom problému	22
3. Environmentální a demografické vlivy.....	25
Aktivita: 7 miliard na krku.....	33
4. Politické a ekonomické vlivy	39
Aktivita: Není člověk, není problém.....	49
5. Jak z toho ven?	53
Aktivita: Květiny místo obživy.....	58

O autorech

Blanka Blažková [aktivity]

Na Pedagogické fakultě ZČU vystudovala obor učitelství: výtvarná výchova a psychologie a studium Primární prevence sociálně patologických jevů. Od roku 2007 vyučovala výtvarnou výchovu, sociální výchovu, psychologii a občanskou nauku na Střední odborné škole v Karlových Varech. Lektorovala přípravné kurzy na vysokou školu, obor psychologie. Od ledna 2012 pracuje ve vzdělávacím programu Varianty, kde působí jako lektorka a koordinátorka projektu Náš společný svět.

Jana Klápková [texty]

Vystudovala obor Trvale udržitelný rozvoj venkova na Institutu tropů a subtropů na ČZU. Po studiu se zúčastnila ročního pobytu v Indonésii. Založila sdružení Andalus, o.s. zaměřené na pomoc oblastem zasaženým sesuvy půdy po zemětřesení v roce 2009. Nyní je analytičkou potravinové bezpečnosti organizace Glopolis, o.p.s. Vede evropský projekt Hlad nepřijímáme!, jehož cílem je zvýšit zájem veřejnosti o problém hladu a informovat o možnostech lepšího zapojení rozvojových cílů do evropských politických strategií.

Martina Novotná [aktivity]

Vystudovala Ruská a východoevropská studia na FSV UK. Od roku 2005 pracovala ve vzdělávacím programu Varianty v sekci globálního rozvojového vzdělávání jako koordinátorka českých i mezinárodních projektů. V současné době s programem Varianty spolupracuje jako lektorka a tutorka e-learningových kurzů.

Petra Skalická [editace, aktivity]

Ve společnosti Člověk v tísní působí od roku 2005, nejprve jako expert na vzdělávání v Etiopii a při zahraničních misích, později koordinátorka globálního rozvojového vzdělávání a v současnosti ředitelka vzdělávacího programu Varianty. Je lektorkou kritického myšlení, dříve pracovala jako středoškolská učitelka zeměpisu a biologie, vystudovala Přírodovědeckou fakultu UK v Praze.

Kateřina Sobotková [aktivity]

Vystudovala obor učitelství: český jazyk a literatura – pedagogika na Pedagogické fakultě UK. Od roku 1998 vyučovala češtinu, výchovu k občanství a společenské vědy na Gymnáziu Jana Nerudy v Praze. Působila jako lektorka kurzů češtiny pro cizince a absolvovala kurzy kritického myšlení a lektorských dovedností. Od roku 2011 pracuje ve vzdělávacím programu Varianty, lektoruje a věnuje se projektu rozvoje čtenářství na školách.

Lenka Sobotová [editace, aktivity]

Globálnímu rozvojovému vzdělávání se věnuje od roku 2006. Pracovala jako lektorka organizace ARPOK a Letní školy rozvojové spolupráce pro středoškolské studenty. Od roku 2009 pracuje ve vzdělávacím programu Varianty, lektoruje a podílí se na přípravě vzdělávacích materiálů pro učitele. Zároveň je studentkou doktorského studijního programu Mezinárodní rozvojová studia na Univerzitě Palackého v Olomouci.

Eva Vernerová [aktivity]

Studovala obor Mezinárodní rozvojová studia na Univerzitě Palackého v Olomouci a doplňující studium učitelství geografie. Od roku 2005 lektorovala aktivity globálního rozvojového vzdělávání pro ARPOK, později pracovala jako koordinátorka projektů Letní škola rozvojové spolupráce a Cesty české rozvojové pomoci – Srbsko, Moldavsko, Mongolsko na Katedře rozvojových studií UP. Od roku 2011 působí ve Variantách, kde koordinuje projekt Světová škola.

Předmluva

Vážení pedagogové,

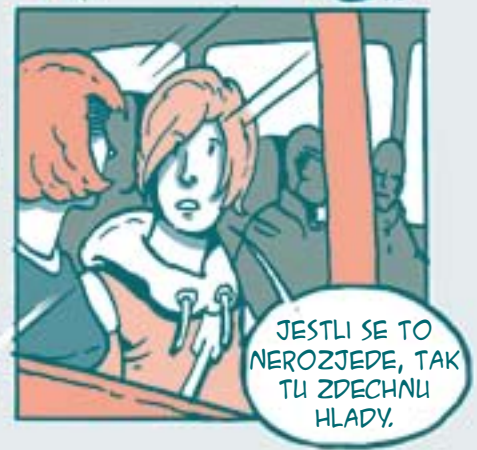
připravili jsme pro vás další příručku globálního rozvojového vzdělávání. Jako téma jsme si zvolili potravinovou bezpečnost. Jednak z toho důvodu, že metodický materiál k výuce tohoto tématu dosud neexistoval a současně málokdo tuší, co tento pojem znamená. A jednak proto, že ačkoli jde o téma velmi aktuální, většina lidí u nás nebo žijících jinde v Evropě či v jiných vyspělých oblastech světa mu nevěnuje příliš velkou pozornost.

Neznamená to však, že nás potraviny nezajímají. Spíše naopak. Stále více sledujeme, zda je jídlo na našich talířích zdravé, připravené z kvalitních surovin. Oblibu si získávají výrobky prodávané na farmářských trzích nebo ty nesoucí značku „bio“. Přestože jsou o něco dražší, ukazuje se, že i navzdory ekonomické krizi jsou lidé ochotni si za kvalitu připlatit. Jídlo je u nás oblíbené společenské téma, které získalo své významné místo v médiích. Známými celebritami se stávají kuchaři, kteří nám předvádí v televizních pořadech své kulinářské umění a dávají cenné rady pro domácí vaření. Inspirujeme se i v gurmánských časopisech. Nespokojíme se jen s tradiční českou kuchyní, ale zkoušíme recepty z různých zemí světa. S nákupem surovin nemáme problém, protože supermarkety a hypermarkety nám nabízejí téměř vše, na co si vzpomeneme.

Když tlačíme vrchovatý nákupní košík, málokomu z nás však asi v té chvíli vyvstane v hlavě otázka, jestli je na světě dost jídla pro všechny. Nepřemýšlíme o tom, že každý sedmý člověk na světě trpí hladem. Ani si nedokážeme představit, co je to skutečný hlad, neboť sami známe jen kručení v břiše. Přitom případů hladomoru bylo v historii lidstva hned několik a významně ovlivnily běh dalších událostí a vývoj společnosti. Když se v dnešní době objeví ve zprávách informace o hladomoru, jako například v létě 2011 vyhlášení oblasti Afrického rohu za oblast hladomoru, mnohé z nás to zaskočí, neboť jsme do té doby netušili, že by taková situace mohla nastat. Někdo se rozhodne přispět na veřejnou sbírku SOS Somálsko, někoho se ta zpráva nedotkne vůbec. Téměř nikdo však asi nepřemýšlí nad tím, jestli mohou být podobné situace nějak propojené s našimi životy a jestli my sami můžeme nějak přispět k tomu, aby k nim nedocházelo.

Potěší nás, když budete vaše žáky vyzývat k úvahám nad takovými a mnohými dalšími otázkami.

Za kolektiv autorů a tým vzdělávacího programu Varianty
Petra Skalická

Není hlad jako hlad

Od půdy k potravinové bezpečnosti

České slovo hlína souvisí se slovem jíl a označuje něco lep-kavého a mazlavého. Glina, gel a glue mají společný slovní původ. Naproti tomu slovo půda se do hovorové řeči dostalo pořádnou oklikou přes skutečnou půdu staročeské chalupy, jejíž strop složený z tenkých větví byl vymazán hlínou, aby sláma nepropadávala do světnice. Myslím, že jsme to již všichni mnohokrát slyšeli, ale je nutné to opakovat: největším skutečným nerostným bohatstvím každého státu není ropa ani zlato, ale půda a voda. Každé ložisko se jednou vyčerpá, ale půda může při správném obhospodařování vydržet tisíce let. Základem růstu téměř všech prehistorických a historických civilizací bylo zemědělství, které vytvořilo určitý nadbytek levných potravin. Tím mohlo dojít ke vzniku dalších tříd – nejprve řemeslníků a s nimi pak obchodníků, úředníků a kněží. Cítíme to dodnes: podíváme se na plochu dobré zemědělské půdy obětované na sklad výrobků, které vlastně ani nepotřebujeme – a zamrazí nás. Plýtvat půdou je jako spalovat zrní. Dá se to ekonomicky zdůvodnit, ale víme, tohle se bohům líbit nebude.

Bez mimořádné plochy úrodné půdy, jaká má obdobu jen na čínském sprašovém plátě a v mírném pásmu Severní Ameriky, by se nikdy nerozvinula kultura evropského středověku a tím i novověku. Bez výkonného zemědělství by se USA nestaly velmocí; podobné případy týkající se starověkého Egypta či naopak odstrašujícího případu zemědělské produkce ve státech sovětského bloku jsou nám všem známy. Rovněž dobře víme, že většina slavných civilizací, jako byly kultury v Mezopotámii, v povodí Indu, severní Africe, pouštních oázách Peru a jinde, zanikla díky zasolení a erozi půd.

Cílek, Václav: *Tsunami je stále s námi*. Alfa Publishing, Praha, 2006, s. 80

V dnešní době často slyšíme o různých potížích rozvojových zemí. Které země vlastně patří mezi rozvojové? Organizace spojených národů (OSN) vychází při hodnocení vyspělosti států světa z indexu lidského rozvoje. Zpráva o lidském rozvoji z roku 2010 řadí mezi rozvojové země tři čtvrtiny všech hodnocených zemí světa.

Světová banka zase definuje rozvojové země na základě nízkého hrubého národního důchodu (HND) na obyvatele. Sem spadají zhruba dvě třetiny zemí. Pochopit skutečnou situaci rozvojových zemí podle těchto ukazatelů může však být obtížné. Zkusme si tedy představit, jak se v rozvojových zemích žije obyčejným lidem, jako jste vy nebo já. Velká část obyvatel rozvojových zemí trpí špatným zdravotním stavem, nízkou úrovní gramotnosti, nevhodnými podmínkami bydlení a nedostatečnou výživou. Nedostatečná výživa způsobuje hladovění a je prvním a nejzávažnějším projevem chudoby.

Pro určování míry hladu ve světě zavedlo mezinárodní společenství pojem **potravinová bezpečnost** vyjadřující ideální stav, kterého by se mělo snažit u všech lidí dosáhnout. Potravinová bezpečnost je zaručena tehdy, když za všech okolností mají všichni lidé ekonomický, sociální a fyzický přístup k dostatečnému množství zdravotně nezávadných a výživných potravin postačujících k pokrytí potřeb jejich výživy a stravovacích návyků tak, aby mohli vést aktivní a zdravý život. Udává se, že pro dosažení tohoto ideálního stavu je nutný přísun 2 100 kilokalorií za den. Pokud denní dávka potravin obsahuje méně než 1 800 kilokalorií, je již potravinová bezpečnost vážně narušena. Pojem potravinová bezpečnost je v češtině často zaměňován s pojmem **bezpečnost potravin**, tedy opatřením zaručujícím ochranu zdraví spotřebitele - to, nad čím se hladový ani ve snu nezamýšlí.

Pro úspěšný boj s hladem se musíme zaměřit na **3 hlavní složky potravinové bezpečnosti**: dostupnost, přístup a kvalitu. **Dostupnost potravin** je zajištěna tehdy, pokud je v oblasti fyzicky přítomno dostatečné množství potravin. Vliv zde hraje schopnost potravinu lokálně vypěstovat nebo je pořídit na trhu. **Přístup k potravinám** znamená schopnost obyvatel si tyto potraviny obstarat. I když je na trhu dané země potravin dostatek, ne všichni si je mohou dovolit. **Kvalitní potraviny** musí být nejen zdravotně nezávadné, ale zároveň musí obsahovat všechny složky potřebné k vedení zdravého a plnohodnotného života.

Hlad naopak nastává v situaci, kdy lidé nemají zajištěný přístup k dostatečnému množství bezpečných a výživných potravin potřebných k normálnímu růstu

a zdravému životu. Hlad v našem pojetí (kručí mi v břiše, protože jsem se nestihl najíst) tedy do této definice nespadá. Rozdíl mezi nám známým hladem a hladem, o kterém se budeme bavit, je fatální.

Projevy hladu u člověka

Hlad může mít následující podoby:

1. **Hladovění** je akutní hlad způsobený kvantitativním i kvalitativním nedostatkem potravin.
2. **Podvýživa** (malnutrice) neboli chronický hlad je způsoben dlouhodobým kvantitativním a/nebo kvalitativním nedostatkem potravin.

Rozlišujeme několik typů podvýživy. Pokud je potrava dlouhodobě nedostatek, ale obsah jednotlivých živin je vyvážený, jedná se o **energetickou podvýživu**. Často vidáme obrázky vyhublých dětí s vystouplým břichem a rezavými vlasy. Tak se projevuje **proteinová podvýživa** (kwasiohkor), způsobená nedostatkem bílkovin ve stravě. Tento jev se vyskytuje u populací, které se žijí především rostlinnou stravou (rýže, kukuřice) a nedostává se jim masa, mléka a vajec. Dále může ve stravě chybět některý vitamín či minerál. Tento druh podvýživy (**kaurence**) může ohrožovat některé životní funkce. Například při jednostranné konzumaci rýže může docházet k poškození imunity až oslepnutí vlivem nedostatku vitamínu A. Podle Dětského fondu Organizace spojených národů (UNICEF) trpí zhruba polovina těhotných žen v rozvojových zemích nedostatkem železa, což má za následek smrt 315 000 žen ročně kvůli krvácení při porodu. Nedostatek jódu je nejčastější příčinou zpomalení mentálního vývoje, vzniku mentálního postižení a poškození mozku u dětí. Nejtěžší formou podvýživy je **smíšený typ** (marasmus), kdy se nedostává všech zásadních složek potravy a nastává těžký rozvrat metabolismu.

Projevy hladu u populací

V rámci populace se může hlad projevovat jako dlouhodobý nedostatek potravy (endemická deprivace) nebo hladomor, který se vyskytuje při prudkém zhoršení došavdní situace.

1. **Hladomor** představuje akutní nedostatek potravin a způsobuje hromadné vymírání obyvatel postižené oblasti. Obecně se udává, že hladomor existuje tam, kde více než 30 % lidí trpí podvýživou a denně umírají minimálně dva dospělí nebo čtyři děti na každých deset tisíc osob.
2. **Endemická deprivace** je dlouhodobý stav, který zasahuje až stamiliony lidí nemocemi, zvýšenou úmrtností a zkrácenou délkou života. Je skrytější než hladomor, ale postihuje mnohem více lidí.

Vliv hladu na další oblasti lidského života

Zdraví: Podle OSN je podvýživa nejdůležitějším faktorem, který přispívá ke vzniku nemocí. Podvýživa zhoršuje průběh průjmových onemocnění, malárie, zápalu plic a spalniček a zvyšuje úmrtnost na tyto choroby o více než 50 %. Podvyživený člověk hůře vzdoruje chorobám, má potíže při fyzické námaze, může mít narušené mentální schopnosti. U žen může podvýživa ohrozit vývoj plodu nebo tvorbu mateřského mléka.

Nejvíce hladem ohroženou skupinou jsou děti a staří a nemocní lidé. Děti tvoří 1/4 všech podvyživených. Podvýživa v raném věku může vést ke zpomalenému fyzickému a psychickému vývoji. Tomuto riziku je v rozvojových zemích vystaveno více než 147 milionů dětí předškolního věku. Špatná výživa hraje roli ve více než polovině případů úmrtí dětí – každý rok zemře na podvýživu nebo komplikace s ní spojené zhruba 5 milionů dětí. Některé děti poznají podvýživu ještě předtím, než přijdou na svět. Každý rok se totiž narodí 17 milionů dětí s nízkou porodní váhou, která je důsledkem nedostatečné výživy jejich matek.

Vzdělání a zaměstnanost: V komunitách trpících nedostatkem potravin je často ohrožena školní docházka dětí. Někdy se škola v takové oblasti vůbec nevyskytuje, jindy musí děti místo školní docházky pracovat, aby ušly rodinu, a v nejhroších případech jim jejich fyzický stav přímo znemožňuje do školy docházet. Vzdelání je zároveň jednou z nejdůležitějších zbraní v boji proti chudobě. Zjednodušeně se dá říci, že lidé, kteří trpí hladem, trpí i nedostatečným vzděláním, a tím pádem nemohou s hladem úspěšně bojovat. Tak se kruh chudoby a hladu uzavírá. Nedostatečné vzdělání a zhoršený zdravotní stav má negativní vliv také na pracovní uplatnění.

Právo na potraviny

Dostatek kvalitní potravy není jen základní lidská potřeba, ale také právo. Právo na potraviny (Right to Food) bylo formálně uznáno jako základní lidské právo hned několika mezinárodními dokumenty, například *Všeobecnou deklarací lidských práv* (1948), *Mezinárodním paktům o hospodářských, sociálních a kulturních právech* (1966) a *Úmluvou o právech dítěte* (1989). Tyto dokumenty byly schváleny Valným shromážděním Organizace spojených národů (OSN) a ratifikovány téměř všemi státy světa. Například poslední jmenovaný dokument schválilo všech 193 členů OSN (tzn. všechny státy světa kromě Vatikánu, Cookových ostrovů a Niue, které nejsou členy OSN).

Ačkoliv v roce 1996 hlavy států opět potvrdily právo na potraviny jako univerzální lidské právo v *Římské deklaraci pro světovou potravinovou bezpečnost* a snížení extrémní chudoby a hladu se stalo *rozvojovým cílem tisíciletí číslo 1*, hlad stále sužuje téměř jednu miliardu obyvatel naší planety.

Právo na potraviny je naplněno, pokud má každý člověk stálý fyzický a ekonomický přístup k přiměřené potravě nebo prostředkům k jejímu obstarání. Prosazení práva na potraviny neznamená povinnost zásobovat hladovějící potravinami, ale zajistit

jim možnost si potraviny buď vypěstovat, nebo obstarat na trhu. Podle francouzské organizace Action contre la Faim (Akce proti hladu) je smrt vyhlazením srovnatelná s vraždou, protože chronická podvýživa a přetrvávající hlad je porušením základního práva na život.

Jsou známy případy soudních sporů, kdy občané určitého státu žádali od vlády uznání a zajištění jejich práva na potraviny. Nejznámější případy se odehrály v Indii v letech 1989 a 2001. V obou případech uznal soud právo obyvatel na potraviny a vláda postupně podnikala kroky k jeho naplnění – například poskytováním obědů zdarma dětem ve školách a speciálních dávek potravin pro lidi ohrožené hladem. Přesto bylo v roce 2010 podle Světového potravinového programu 43 % indických dětí podvyživených. V Jihoafrické republice byli v roce 2004 vyzývatelé státu místní rybáři. Vláda zavedla náročná pravidla pro získání rybářské licence, která byly schopny splnit pouze velké rybářské společnosti. Místní rybáři tedy přišli o zdroj obživy. I v tomto případě soud uznal jejich právo na potraviny a povinnost státu ho chránit. Legislativa byla změněna a rybáři se mohou dál věnovat svému povolání. Právo na potraviny je v některých státech (Republika Kongo, Ekvádor, Haiti, Nikaragua, Uganda atd.) dokonce součástí ústavy.

Bezpečnost: Nedostatek základních potravin může vyvolávat různé konflikty ohrožující bezpečnost v zemi. Hlad je nejviditelnějším a nejpálčivějším projevem zhoršené sociální situace obyvatel. Nenaplnění základních lidských potřeb může vyústit v lidové bouře. Podle mnoha expertů není pochyb, že jednou z hlavních rozbušek, které odstartovaly masové nepokoje v Tunisu, Egyptě a dalších zemích na jaře 2011, bylo zdražování potravin. „Hlad navíc způsobuje i velké změny v chování člověka, nespektování civilizačních a kulturních norem, sociální rozklad apod.“ tvrdí profesor Vladimír Jeníček, odborník na rozvojovou ekonomiku z České zemědělské univerzity.

Hladomor v minulosti

Problém hladu se stává celosvětově viditelným především v případě, když nastane prudké zhoršení dostupnosti potravin a situace přeroste v hladomor. Hladomor provázejí lidstvo celou jeho historií. V minulosti se hojně vyskytovaly i v Evropě. Henri Hazzlit ve své knize *Porobení chudoby (The Conquest of Poverty)* uvádí, že mezi léty 1201 a 1600 zde proběhlo průměrně 7 hladomorů v každém století. Například v roce 1016 zasáhl hladomor celou Evropu, roku 1235 v Londýně zemřelo 20 000 lidí, ve Francii v zimě roku 1709 podlehl hladomoru podle soudobých údajů více než jeden milion lidí z 20ti milionové populace. Hladomor v roce 1788 byl jednou z příčin Velké francouzské revoluce.

V 19. století se však hlad začal Evropě vyhýbat. „*Masové hladovění nepostihlo ani jednu zemi v nyní industrializovaném západním světě. Jedinou výjimkou je bramborový hladomor v Irsku; a i ten je pochybnou výjimkou, neboť průmyslová revoluce poloviny devatenáctého století se Irsku sotva dotkla – tehdy to byla stále ještě monokulturní agrární země*“, píše Hanzzlit. Irský hladomor (1845 – 1849) vyvolalo dlouhotrvající vlhké počasí. Plíseň tehdy kompletně zničila úrodu brambor, na nichž byli Irové závislí. Odhaduje se, že mu padlo za oběť půl milionu až milion obětí. Další 2 miliony obyvatel Irsko opustily a emigrovaly do Velké Británie, USA nebo Kanady. Je nutné dodat, že Irsko mělo v té době pouze 8 milionů obyvatel, takže se během hladomoru jeho populace snížila o více než jednu třetinu.

Další velké hladomory se už v Evropě neobjevily. Hanzzlit to zdůvodňuje takto: „*Důvodem není to, že by v moderním západním světě neexistovala sucha, škůdci, choroby rostlin a neúrody, ale to, že jsou postižené země schopny rychle dovézt potraviny ze zahraničí.*“

Při největších hladomorech 19. a 20. století hrála zásadní roli ekonomická a politická situace v zemi. Hladomory často vznikaly a do dnešní doby vznikají kvůli špatným politickým rozhodnutím. Hladomor na Ukrajině (1932 - 1933) byl hrozivý nejen svým rozsahem, ale hlavně svojí příčinou – byl vyvolán záměrně. Ukrajina byla v té době součástí Sovětského svazu. Sovětský diktátor Josef Stalin chtěl zlomit ukrajinský odpor, a tak vyhlásil zemědělskou kolektivizaci a zvýšil kvóty na doávky obilí do Ruska. Ukrajina, známá jako obilnice světa, musela zásobovat Rusko svým obilím, zatímco místní rolníci i ostatní obyvatelé umírali hlady. Proto tento hladomor nazývají někteří historikové genocidou srovnatelnou s vyvražďováním Židů za druhé světové války. Během jednoho roku zahynulo zhruba 7 milionů lidí.

Za nejzávažnější hladomor v historii lidstva je považován velký hladomor v Číně, který trval 3 roky (1958 – 1960) a padlo mu za oběť více než 30 milionů Číňanů. Pro porovnání – za druhé světové války zahynulo zhruba 80 milionů lidí. Příčinou tohoto hladomoru byla politika čínského vůdce Mao Ce-tunga, který chtěl radikálními opatřeními zvyšovat čínskou produkci a dostat Čínu do postavení hospodářské velmoci. Tato politika, založená především na masivní produkci oceli, se nazývá Velký skok. Obyvatelstvo bylo uspořádáno do komun, které musely vystavět vlastní vysoké pece. Produkci oceli bylo podřízeno vše. Půda a majetek byly znárodněny, zemědělci museli opustit svá pole a pracovat jako

dělníci u vysokých pecí, přestože se často nedostávalo ani základních surovin pro výrobu oceli. Obyvatelstvo muselo pro udržení chodu pecí pálit vše, co bylo po ruce, včetně dřevěného vybavení svých domů a zemědělské produkce.

Hladomor v Severní Koreji (1995 – 1998) za vlády diktátora Kim Čong-ila byl způsoben několika faktory. Severní Korea byla závislá na dovozech surovin a mechanizace ze Sovětského svazu. Po jeho rozpadu upadal i korejský průmysl, zemědělství a další odvětví. V roce 1995 navíc zasáhly Severní Koreu rozsáhlé povodně, které zničily velkou část zemědělské půdy a omezily tak místní produkci potravin. Krize byla dále prohloubena izolací země od zbytku světa. Z tohoto důvodu není ani znám počet obětí, odhady uvádějí 200 tisíc až 3 miliony mrtvých.

Zmíněné hladomory byly co do počtu obětí historicky nejzávažnější. Co se týká četnosti, nejvíce hladomorů je zaznamenáno na indickém subkontinentu (Indie, Pákistán a Bangladéš) a v Subsaharské Africe. Od počátku 19. století postihlo Indii více než 40 hladomorů. Od 20. století se však nejvíce hladomorů týkalo a stále týká afrického kontinentu. Poslední velké hladomory se odehrály v súdánském Dárfúru (2003) a v Somálsku (2011).

Hladomor v Africkém rohu v roce 2011

Na východním cípu Afriky se nalézá poloostrov, který vybíhá do Arabského moře, tzv. Africký roh. V roce 2011 zasáhl oblast Afrického rohu největší hladomor za posledních 60 let. Tato situace, vyvolaná dlouhotrvajícím suchem, ohrožuje více než 10 milionů obyvatel Somálska, Etiopie, Keni a Džibutsku. Tisíce rodin přicházejí do uprchlického tábora Dabaab v Keni, a to především z nejhůře zasaženého Somálska. Úřad OSN pro uprchlíky hovoří o exodu.

Somálsko je již od 80. let považováno za symbol chudoby a hladu. V roce 2011 prožíval tento hladem zmítaný region další zhoršení situace dosahující rozměrů humanitární krize. V oblasti Africkém rohu trvalo od začátku roku extrémní sucho a politická nestabilita a vláda islamistů v Somálsku kritickou

situaci jen prohloubila. V oblasti, kde je hlavním zdrojem obživy obyvatel pastevectví, závisí na chovu dobytka, koz, ovcí a velbloudů přežití celých rodin.

V důsledku sucha zahynulo v některých oblastech až 80 % dobytka, lidé i zvířata trpěli žízní. Navíc prudce stouply ceny potravin a pro mnoho rodin se jídlo stalo zcela nedostupným. Lidé, ve většině případů ženy s dětmi, se museli vydat na dlouhou cestu do uprchlických táborů v Somálsku, Keni a Etiopii, kam doráželi vyčerpaní, nemocní a vyhladovělí - téměř každé druhé dítě bylo podvyživené. Muži zůstávali doma a snažili se zachránit poslední kusy dobytka. Uprchlické tábory v Etiopii byly přeplněné a další tisíce lidí přicházely každý den. V táborech byl nedostatek základních životních potřeb, chybělo jídlo, voda a léky. Řada lidí navíc po překročení hranice zůstávala mimo tábory bez jakékoli pomoci.

Použité zdroje:

- UNDP (2010): *Zpráva o lidském rozvoji* (http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_Complete_reprint.pdf)
- WFP a FAO (2010): *The State of Food Insecurity in the World* (<http://www.fao.org/docrep/013/i1683e/i1683e.pdf>)
- Jeníček, Vladimír (2003): *Světový potravinový problém* (http://www.cazv.cz/2003/AEI_03/7-jenicek.pdf)
- FAO (2009): *The right to Food and Acces to Justice: Examples at the national, regional and international levels* (http://www.fao.org/righttofood/publi09/justiciability_en.pdf)
- FAO (1998): *The Right to Food in Theory and Practice* (<http://www.fao.org/Legal/rtf/booklet.pdf>)
- Hazlit, Henri: *The Conquest of Poverty, Foundation for Economic Education, 1996* (<http://mises.org/books/conquest.pdf>)
- WFP: *What is hunger?* (<http://www.wfp.org/hunger/what-is>)
- UNICEF (2009): *The State of the World's Children* (<http://www.unicef.org/sowc09/docs/SOWC09-ExecSummary-EN.pdf>)
- Wikipedia: *Famine* (<http://en.wikipedia.org/wiki/Famine>)

Potravinová bezpečnost

Co potřebujeme:

flipchart, lístečky s pojmy, fixy.

Předpokládaný čas: 45 minut

Cíle:

- Žáci na základě klíčových pojmů odvodí téma a obsah lekce.
- Žáci vysvětlí pojmy potravinová bezpečnost, bezpečnost potravin a uvedou, jaký je mezi nimi rozdíl.
- Žáci vysvětlí pojem právo na potraviny.

ČAS
20
min

I. krok

- Rozdělte žáky do 3 – 5 členných skupin a rozdejte jim lístečky s následujícími pojmy:

potravinová dostupnost hlad	bezpečnost přístup hladovění člověk	právo kvalita podvýživa
-----------------------------------	--	-------------------------------

- Žáci si rozmístí pojmy na flipchartový papír. Podle svého uvážení pak jednotlivé pojmy propojují/sestávají do slovních spojení (např. člověk + právo = lidské právo), nechávají samostatně, z podstatných jmen tvoří jména přídavná, dopisují nové pojmy, které se podle nich k uvedeným významově hodí. Jeden pojem mohou využít ve více spojeních (např. potravinová bezpečnost, bezpečnost potravin, právo na potraviny, lidské právo...). Vše si zároveň zapisují na flipchart.
- Poté, co budou mít skupiny na papíru zaznamenané všechny nápady, dostanou úkol: *Zkuste z vytvořených pojmů vyvodit, co je tématem/cílem lekce. Co byste se mohli dozvědět? Zaznamenejte všechna svá očekávání.*
- Vyzvěte je, ať prezentují nově vytvořené pojmy/slovní spojení i očekávání týkající se tématu a obsahu lekce. Všechny nápady zapisujte na tabuli.

ČAS
10
min

2. krok

- Jedné polovině skupin rozdejte text ze strany 7 obsahující odstavce, kde jsou vysvětleny pojmy potravinová bezpečnost a bezpečnost potravin a hlavní složky potravinové bezpečnosti. Druhé polovině skupin rozdejte text Právo na potraviny (viz rámeček na straně 9).
- Řekněte žákům, aby shrnuli podstatné informace z textu. K tomu mohou dostat doplňující otázky:

1. polovina skupin – *Co to je potravinová bezpečnost? Jak se liší od pojmu bezpečnost potravin? Jaké jsou hlavní složky potravinové bezpečnosti?*

2. polovina skupin – *Je právo na potraviny definováno nějakým dokumentem? Jak byste charakterizovali naplnění práva na potraviny? Co mohou vlády států pro naplnění práva na potraviny udělat?*

Zatímco žáci pracují s textem, připravte na flipchart dvě otázky: *Co je to potravinová bezpečnost? Jak byste charakterizovali naplnění práva na potraviny?*

ČAS
15
MIN

3. krok

- Každá skupina nejdříve zkusí odpovědět na otázku, která souvisí s textem, který nečetla. Skupina, která text četla, potom upřesní a doplňuje jejich myšlenky a nápady.
- Zeptejte se žáků: *Obsahovaly texty všechny pojmy, které jste dostali v úvodu na lístečcích? Překvapil vás jejich význam? Hodily se nově dopsané pojmy do kontextu textů, které jste přečetli? Co nového jste se dozvěděli? Někjaká informace vás překvapila? Naplnila se vaše očekávání k tématu a obsahu lekce?*

Od hladu k hladomorům

Co potřebujeme:

kopie textu *Hladomor v minulosti* (1. kapitola),
tabule nebo flipchart

Předpokládaný čas: 50 minut

Cíle:

- Žáci propojí historické události s problematikou hladomorů.
- Žáci uvedou příklady hladomorů v historii.
- Žáci vyberou z textu podstatné informace a srozumitelně je prezentují.

ČAS
15
min

I. krok

- Řekněte žákům, ať sestaví **pětilístek** na téma *hlad*.

Pětilístek je pětiřádkové psaní, ve kterém žák shrne informace a své pohledy k tématu do výrazů, které vyjadřují, jak o tématu uvažuje. Pětilístek vypadá takto:

.....

Téma

.....

Jaký je? (2 slova)

.....

Co dělá / co se s ním děje? (3 slova)

.....

Věta o tématu (4 slova)

.....

Synonymum (1 slovo)

- Žáci si mohou nejprve ve dvojicích svoje pětilístky představit. Poté je nechte, aby někteří z nich sdíleli své psaní v celé třídě.
- Shrňte s žáky, co je to hlad, a položte jim otázku: *Jak se k hladu váže podvýživa a hladomor?*
- Zeptejte se žáků, zda dokážou vyjmenovat některé hladomorů, a sledujte, zda znají kromě současných i ty z dávné historie.

ČAS
10
min

2. krok

- K seznámení žáků s historií hladomorů použijte metodu **skládankového učení**. Rozdělte žáky do 5 skupin. Využijte text z 1. kapitoly *Hladomor v minulosti* (str. 9 - 10), který rozdělte také na 5 částí. Členové každé skupiny dostanou vždy stejný text, který si mají přečíst a společně prodiskutovat jeho obsah. Vyberou vše podstatné (klíčové termíny, vysvětlení, příklady) a navrhnu společně způsob, jakým budou ostatním získané informace předávat. Mohou využít jakoukoli podobu (náčrtky, kvízy, schémata atd.) tak, aby byli schopni obsah textu prezentovat bez náhledu do něj.

ČAS
15
min

3. krok

- Vytvořte nové skupiny tak, aby se v každé skupině sešli žáci, kteří pracovali s odlišnými texty. Vyzvěte je, ať si postupně obsah textů představí způsobem, který si připravili, a získají tak celkovou představu o hladomorech v minulosti.

ČAS
10
MIN

4. krok

- Nechte žáky, aby písemně odpověděli na 3 otázky, které jste mezitím napsali na tabuli:
Co byla pro vás nová informace?
Co vás o hladomorech překvapilo?
Co více byste se chtěli k tomuto tématu dozvědět?
- Vybídněte některé žáky jejich odpovědi přečíst.

Zdroje

- Temple, Charles; Steelová, Jeannie L.; Meredith, Kurtis S.; Walter, Scott: *Rozvíjíme kritické myšlení. Čtením a psaním ke kritickému myšlení. Příručka II*, Praha: o.s. Kritické myšlení, 2007.
- Temple, Charles; Steelová, Jeannie L.; Meredith, Kurtis S.; Walter, Scott: *Kooperativní učení. Čtením a psaním ke kritickému myšlení. Příručka V*, Praha: o.s. Kritické myšlení, 2007.

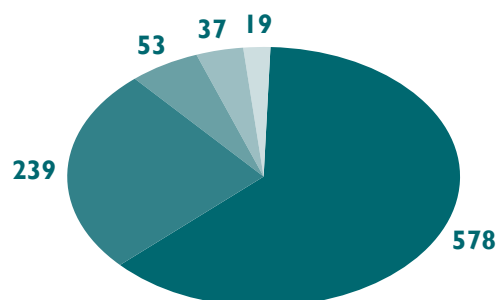

Je všude dost jídla?

Dle statistik Organizace OSN pro výživu a zemědělství (FAO) dosáhl v roce 2010 počet hladovějících lidí 925 milionů, což znamená, že hladem trpí zhruba každý sedmý člověk na světě. Čísla ukazují, že většina (81 %) hladovějících žije v rozvojových zemích. Regionem s největším počtem podvyživených je Asie a Tichomoří. Dvě třetiny lidí trpících hladem žijí v pouhých sedmi zemích světa (Bangladéš, Čína, Indie, Indonésie, Pákistán, Demokratická republika Kongo a Etiopie). Nejvíce hladovějících žije v Indii (25 % z celkového počtu hladovějících) a Číně (15 % z celkového počtu hladovějících).

Pokud se však podíváme na čísla relativní, která ukazují poměr podvyživených k celkovému počtu obyvatel v dané oblasti, na nezáviděníhodném prvním místě se s přehledem objeví Subsaharská Afrika (30 % obyvatel Afriky je podvyživených). Následující mapa ukazuje procentuální zastoupení hladovějících v jednotlivých regionech.

Počet osob trpících podvýživou dle regionů (v milionech) v roce 2010

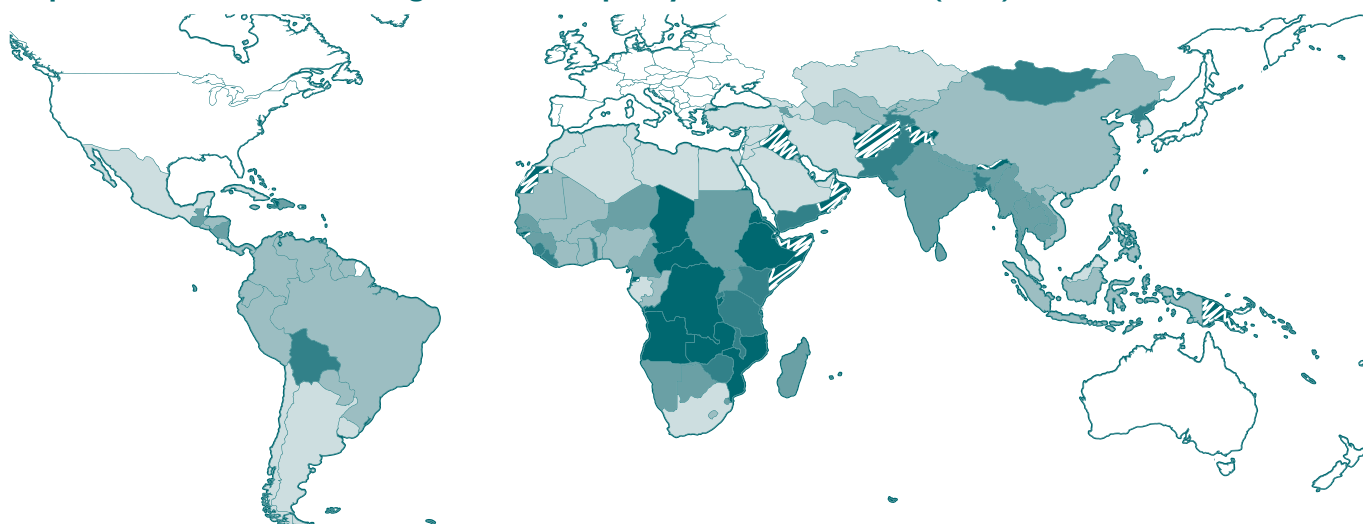

CELKEM: 925 milionů

- Asie a Pacifik
- Subsaharská Afrika
- Latinská Amerika a Karibik
- Blízký východ a severní Afrika
- Vyspělé regiony

Zdroj: <http://www.fao.org/docrep/013/i2050e/i2050e.pdf>

Mapa hladu v roce 2010 dle Organizace OSN pro výživu a zemědělství (FAO)

Míra podvýživy v rozvojových zemích (2005-07)

- Velmi vysoká (více jak 35 %)
- Vysoká (25- 34 %)
- Středně vysoká (15-24 %)
- Středně nízká (5-14 %)
- Velmi nízká (méně než 5 %)
- ▨ Chybějící údaje

Zdroj: http://www.fao.org/fileadmin/templates/es/Hunger_Portal/Hunger_Map_2010b.pdf

Rozvojové cíle tisíciletí

Nutnost boje s hladem a chudobou se dostala do povědomí široké veřejnosti především díky tzv. Miléni-ové deklaraci. Ta přinesla osm **Rozvojových cílů tisíciletí**, kterých by mělo být dosaženo do roku 2015. V září 2000 slíbilo spolupracovat na jejich dosažení všech tehdejších 189 členů OSN a také Švýcarsko a Vatikán. Prvním rozvojovým cílem tisíciletí se stalo právě odstranění extrémní chudoby a hladu. Konkrétní úkoly pro dosažení tohoto cíle jsou:

- Do roku 2015 snížit na polovinu podíl lidí, kteří mají příjem nižší než jeden americký dolar (USD) na den.
- Odstranit nezaměstnanost a zajistit důstojnou práci pro všechny včetně žen a mladých lidí.
- Do roku 2015 snížit na polovinu podíl hladovějících.

Za 1 dolar se v některých částech světa dokážeme pohodlně najíst, což nás může vést k myšlence, že život na hranici chudoby nemusí být až tak těžký. Navíc hranice chudoby byla v roce 2008 zvýšena na 1,25 dolaru za den. Musíme si ale uvědomit, že tato částka se přepočítává na národní měnu daného státu ne podle

aktuálního devizového kurzu, ale podle parity kupní síly měny. Parita kupní síly jednoho USD vyjadřuje počet jednotek národní měny, za který lze koupit stejné množství výrobků a služeb na vnitrostátním trhu jako za jeden USD ve Spojených státech amerických. Zjednodušeně řečeno, lidé žijící na hranici chudoby si mohou ve své zemi koupit stejné množství zboží a služeb, jaké by si mohli koupit v USA za 1,25 USD. Tak například v Etiopii není hranici chudoby příjem 20 birr na den (což by odpovídalo 1,25 USD podle devizového kurzu), ale příjem čtyřikrát nižší – 5 birr (odpovídající paritě kupní síly 1,25 USD).

Snížení podílu chudých a hladovějících v rámci populace je zásadní i pro naplnění ostatních cílů (základní vzdělání pro všechny, snížení dětské úmrtnosti, zlepšení zdraví matek atd.). Dosažení jednotlivých cílů (poměřuje se ke stavu v roce 1990) je však v nedohlednu. Mezi léty 1990 a 2010 vzrostl počet hladovějících z 817 milionů na 925 milionů. Světová populace sice rostla rychleji než počet hladovějících, takže podíl hladovějících v rozvojových zemích mírně klesl (z 20 na 16 %), pro dosažení prvního rozvojového cíle je však tento trend příliš pomalý.

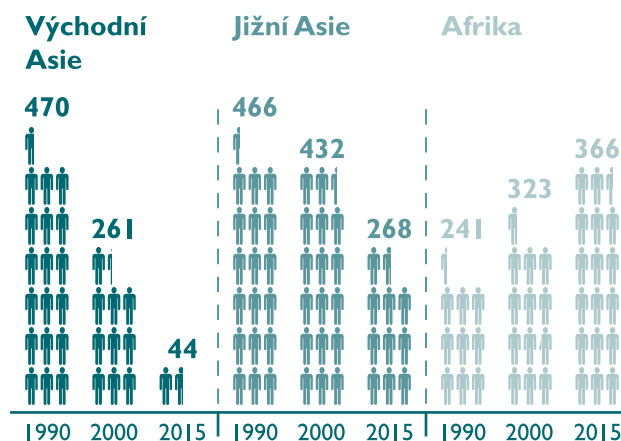
Situace v jednotlivých regionech

a/ Asie a Tichomoří

Asijsko – pacifický region na první pohled vypadá jako ideální místo pro život. Úrodné delty, dostatek srážek, několik sklizní ročně a velké množství praceschopného obyvatelstva – to vše hraje pro snadné dosažení potravinové bezpečnosti pro všechny obyvatele. Vidíme obrovský hospodářský a ekonomický rozvoj některých zemí zvaných asijské tygři (draci). Tyto země (Jižní Korea, Singapur, Hongkong, Tchaj-wan, Malajsie, Thajsko, Indonésie, Indie, Čína atd.) se v posledních desetiletích staly významnými hráči na světovém trhu, díky čemuž chudoba obyvatel významně klesá, jak je vidět na následujícím grafu.

Více než 1 miliarda lidí žije stále v chudobě

Počet obyvatel žijících za méně než 1 USD/den (v milionech)

Zdroj: www.worldbank.org

Podíl hladovějících zde klesl od roku 2009 do roku 2010 z 27 % na 15 %. Přesto však v tomto regionu žije stále 578 milionů lidí trpících hladem, tedy celé dvě třetiny všech hladovějících. Jedním z důvodů tohoto vysokého čísla je prostý fakt, že Asie je nejlidnatější kontinent (žije zde kolem 60 % světové populace). Významnou roli hraje také vysoká hustota zalidnění v Indii, Číně a dalších oblastech, ale také nerovnoměrné rozdělení příjmů mezi jednotlivými skupinami obyvatel. Nejzávažnější situace (co do procentuálního zastoupení lidí trpících hladem) je v Mongolsku, Pákistánu, Bangladéši, Tádžikistánu, Afghánistánu a Severní Koreji. Většina z těchto států se potýká s vnitropolitickou nestabilitou nebo s následky konfliktů. V Arménii, Barmě a Vietnamu se již podíl hladovějících snížil o polovinu, takže tyto země splnily první rozvojový cíl tisíciletí.

b/ Afrika

Afrika je kontinent bohatý na suroviny a další přírodní zdroje, avšak jejich rozdělení v rámci kontinentu je nerovnoměrné. Subsaharská Afrika, oblast nejvíce ohrožená chudobou a hladem, se nachází přibližně na jih od obratníku Raka. Hladem zde trpí zhruba 239 milionů lidí, tedy 30 % všech obyvatel Afriky. K nejhůře postiženým státům patří Etiopie, Eritrea, Somálsko, Čad, Středoafriická republika, Demokratická republika Kongo, Angola, Zambie a Mosambik.

At' už nás napadne jakákoliv možná příčina hladu, v Africe je určitě najdeme všechny. Na rozdíl od Asie se situace v Africe nezlepšuje, ale naopak každým rokem zhoršuje. Například v Demokratické republice Kongo počet hladovějících stoupl z 26 % v roce 1992 na 69 % v roce 2010, a to především kvůli vnitřním nepokojům. Faktory, které činí dosažení potravinové bezpečnosti v Africe složitější, jsou především politická nestabilita, nevyvinutý trh a náročné přírodní podmínky. V Etiopii se v roce 1995 díky zelené revoluci podařilo významně zvýšit produkci hlavních plodin, ale velká část úrody se kvůli nedostatečné infrastruktuře a špatně vyvinutému trhu nedostala do oblastí, kde jí bylo třeba.

Přesto, že je situace v Africe často veřejností považována za beznadějnou, podle odborníků není nic ztraceno. Na počátku 80. let existovaly v Africe pouze 3 demokratické režimy (Botswana, Senegal a Mauricius), dnes se již ve více než 40 zemích konají pravidelné volby. Mnohé z těchto zemí zaznamenávají ekonomický růst, který se zároveň daří přeměnit na blahobyt oby-

vatel, a jsou tak příkladem pro ostatní země. Například Botswana nebo Gabon měly podle údajů Světové banky v roce 2010 vyšší HDP na obyvatele než Bulharsko. Index lidského rozvoje, pomocí něhož OSN hodnotí kvalitu lidského života, u většiny zemí pomalu stoupá. Afrika má obrovské možnosti k rozvoji – přírodní bohatství, suroviny i lidský potenciál. Velký zájem veřejnosti a tudíž i vlád vyspělých zemí také umožňuje uskutečnění mnohých kroků vpřed. Splnit rozvojový cíl číslo jedna se již podařilo v Republice Kongo (Kongo-Brazzaville), Ghaně, Mali a Nigérii.

c/ Latinská Amerika

Latinská Amerika je stejně jako jižní a jihovýchodní Asie velmi úrodným kontinentem. V posledních letech si můžeme ve většině zemí všimnout rychlého ekonomického růstu, statistiky ukazují na snižování chudoby. Hladem tu trpí méně lidí než v Africe a Asii, a to jak do celkového počtu, tak procentuálně. Přesto číslo 53 milionů hladovějících (téměř 10 % populace) není zanedbatelné.

Stejně jako ve většině ostatních regionů s koloniální historií, rozdělení majetku a příjmu v Latinské Americe je nerovnoměrné. Potomci původních obyvatel, afrických otroků a mišenců vydělávají méně než potomci Evropanů a mají omezený přístup k půdě a dalším zdrojům. Tyto skupiny pak také trpí hladem, ačkoliv ekonomika země je na vzestupu. Samuel Morley z Mezinárodního institutu pro výzkum potravinové politiky (IFPRI) tvrdí, že Latinská Amerika je region s nejnerovnoměrnějším rozdělením příjmů na světě. To znamená, že rozdíl mezi chudými a bohatými je zde nejmarkantnější. Mezi 10 států světa s nejnerovnoměrnějšími příjmy najdeme 6 států z Latinské Ameriky (Nikaragua, Brazílie, Kolumbie, Guatemala, Chile a Paraguay). Podle statistik Světové banky připadne v těchto zemích na 10 % nejbohatších obyvatel 40 – 50 % celkových ročních příjmů, zatímco 10 % nejchudších obyvatel získá méně než 1 %.

Pozn.: Pro porovnání, v České republice připadne desetině nejbohatších 22,4 % z celkových příjmů a desetině nejchudších pak 4,3 %. S těmito hodnotami se Česká republika řadí mezi země s nejspravedlivějším rozdělením příjmů.

d/ Evropa, Severní Amerika a Austrálie

Spojené státy americké, Kanada, Austrálie a většina států Evropy jsou považovány za vyspělé země a problém hladu zde není tolik palčivý jako v ostatních regionech. I v těchto zemích však najdeme lidi, kteří trpí nedostatkem potravin. Jsou to nejen osoby žijící na okraji společnosti, ale také lidé s poruchami příjmu potravy nebo staří či chronicky nemocní lidé, kterým jejich zdravotní stav neumožňuje obstarat si a přijímat dostatečné množství potravin. Mezi méně rozvinuté země a zároveň země s největším podílem hladovějících patří některé státy východní Evropy, jako je Arménie, Bulharsko a Moldavsko.

V současné době jsou potraviny ve vyspělém světě dostupné a poměrně levné. O hladomoru neuvažují v Evropě ani největší pesimisté, i když poslední větší hladomor potkal Oravu na severozápadním Slovensku ještě koncem 19. století, což není tak dávno. Průměrných méně jak 10 % populace zabývajících se v Evropě zemědělstvím (u nás asi 4,7 %, v Bulharsku 16 %, v USA asi 2,4 %) stojí spíše na okraji zájmu. Traktorista či kombajnér nejspíš nikdy nedostane příležitost stát se takovým typem lidového hrdiny jako dříve horník, lékař, učitel či dnešní manažer. Současné zemědělství vypadá velmi nudně, takže rychle zapomínáme, že mu vděčíme nejenom za industriální revoluci (zavedení umělých hnojiv, střídavého hospodaření a pěstování jetele zvýšilo již počátkem 19. století výnosy, podpořilo demografický vývoj a s ním industrializaci); zemědělství budoucnosti se ale opět může stát bodem, ze kterého vykoučíme do nového typu společnosti. Na počátku technokratické euro-americké společnosti byl nejenom parní stroj, ale také superfosfát a vyšlechtěný dobytek. Na konci industriálního období nás čeká nejenom informační dálnice a kyberprostor, ale nejspíš také další zemědělská revoluce.

Cílek, Václav: Tsunami je stále s námi. Alfa Publishing, Praha, 2006, s. 80 - 81

Kdo jsou hladovějící?

Podle statistik Organizace spojených národů představují polovinu hladovějících drobní zemědělci, tedy ti, kteří hospodaří na méně než dvou hektarech půdy. Jedná se především o rodinné farmy, kde většinu práce zastávají rodinní příslušníci. Zbytek tvoří nájemní zemědělní pracovníci bez vlastní půdy (20 %), rybáři a pastevci (10 %) a městská chudina (20 %).

Zemědělci a jejich rodiny jsou tedy obecně skupinou nejvíce ohroženou hladem, ale zároveň i odrazovým můstkem pro nalezení řešení tohoto problému. Zemědělství je pro potravinovou bezpečnost důležité ze dvou důvodů. Zaprvé produkuje potraviny a zadruhé představuje zdroj příjmů pro 36 % obyvatel světa. V Asii je tento podíl ještě vyšší – zemědělstvím se zde živí více než polovina obyvatel, v Africe dokonce dvě třetiny.

Chudí žijící na periferiích velkých měst se často rekrutují právě ze zemědělských pracovníků, kteří nebyli schopni se zemědělstvím uživit a vydali se do měst s očekáváním lepší budoucnosti. Tito přistěhovalci většinou nemají dostatečnou kvalifikaci pro práci ve městě, proto je pro ně těžké sehnat zaměstnání a uživit rodinu. Potraviny si musí kupovat, a tak jsou závislí na jejich dostupnosti na místních trzích a cenách na trhu místním, potažmo i světovém. Návrat na venkov už většinou není možný.

Dalšími specifickými skupinami jsou ženy, děti a místní domorodí obyvatelé. Ženy představují 43 % pracovních sil v zemědělství (ve východní Asii a Subsaharské Africe až 50 %), ale často nemají stejná práva jako muži – jejich vlastnická práva k půdě jsou omezená, mají ztížený přístup k půjčkám, ke vzdělání atd. Zároveň trpí hladem více než muži, kteří mají v mnoha kulturách přednost při rozdělování potravin v rámci rodiny. U dětí může špatná výživa způsobovat vážné zdravotní komplikace a narušení vývoje.

Původní domorodí obyvatelé trpí dlouhou historií sociálního, ekonomického a politického vyloučení. Jejich právo na půdu často nebývá pevně ukotveno, a tak o ni mohou snadno přijít. Kvůli své izolovanosti od zbytku společnosti nedokáží efektivně bránit svá práva. Jejich ochrana je velmi důležitá pro zachování tradičních znalostí, dovedností a genetického fondu jimi pěstovaných plodin.

Proč existuje hlad?

Někteří lidé si myslí, že na světě není dost potravin pro všechny. To je ale omyl. Na světě je tolik potravin, že by dokázaly nasytit celou populaci. Amartya Sen, indický ekonom a nositel Nobelovy ceny za ekonomii, zkoumal největší hladomory 20. století a došel k závěru, že i v dobách hladomoru byly většinou na zasaženém území potraviny dostupné, ale postižené skupiny lidí si je nemohly dovolit. Byla tedy zaručena první složka potravinové bezpečnosti (dostupnost potravin), zatímco druhá složka (přístup k potravinám) a třetí složka (kvalita potravin) zajištěny nebyly.

Hlavní příčinou hladu tedy není nedostatek potravin, ale **chudoba a s ní související nedostatečný přístup ke zdrojům**. V rozvojových zemích postihuje chudoba především drobné zemědělce. Tak se stane, že hladem trpí paradoxně především ta část obyvatelstva, která stojí na začátku řetězce produkce potravin pro všechny ostatní obyvatele. Tato situace ohrožuje nejen zemědělce samotné, ale také všechny ostatní obyvatele rozvojových zemí, kteří jsou závislí na jejich produkci.

Proč si ale zemědělci nemohou vypěstovat alespoň dostatek potravy pro obživu rodiny? Tato možnost existuje v případě, že je zemědělec majitelem dostatečného množství půdy, kapitálu na nákup vstupních surovin (voda, osivo, mechanizace, hnojiva aj.), případně skladovacích kapacit. V zemích, jako je Indonésie, kde většina zemědělců (85 %) pracuje na vlastních polích a vody je dostatek, je možné uživit rodinu z vlastní produkce rýže a ještě zbytek prodat na trhu. Naopak v Ghaně je téměř 90 % pracovníků v zemědělství zaměstnáno většími podniky. To znamená, že nepěstují potraviny primárně pro svou potřebu, ale pro společnost, která je najímá. Za to získávají většinou pouze podprůměrnou mzdu, která pokryje jen základní životní potřeby nebo jejich část. Aby mohli drobní zemědělci svou situaci řešit, potřebovali by nejen lepší přístup ke zdrojům, ale také k informacím, vzdělání a zdravotní péči.

Chudobu způsobují a prohlubují **environmentální, demografické**, ale především **politické a ekonomické faktory**, které si přiblížíme v následujících dvou kapitolách.

Použité zdroje:

- Milerová Prášková, Dagmar (2011): *Proč jedna miliarda hladoví* (<http://glopolis.org/cs/clanky/proc-jedna-miliarda-hladovi/>)
- FAO (2011): *The State of Food and Agriculture 2010-11* (<http://www.fao.org/docrep/013/i2050e/i2050e.pdf>)
- OSN: *Goal 1: Eradicate extreme poverty and hunger* (<http://www.un.org/millenniumgoals/poverty.shtml>)
- Morley, Samuel: *The Income Distribution Problem in Latin America and the Caribbean*, United Nations Publication, Santiago (Chile), 2001 (<http://www.rrojasdatabank.info/lcg2127i.pdf>)
- Sen, Amartya: *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford University Press, 1981
- Databáze statistických údajů NationMaster.com – statistiky o rozdělení příjmů mezi nejbohatší a nejchudší skupiny obyvatel (http://www.nationmaster.com/graph/eco_inc_dis_poo_10-economy-income-distribution-poorest-10)
- FAO a WFP (2010): *The State of Food Insecurity in the World* (<http://www.fao.org/docrep/013/i1683e/i1683e.pdf>)
- FAO a OHCHR (2010): *The Right to Adequate Food* (<http://www.fao.org/righttofood/publi10/FactSheet34en.pdf>)
- Rimisp-Latin American Center for Rural Development (2006): *Small Farmers in Developing Countries: Some Results of Household Surveys Data Analysis* (<http://www.rimisp.org/getdoc.php?docid=6478>)

Africký strom problému

Co potřebujeme:

kopie textu *Východoafrický hladomor* (Glopolis, 2011), papíry A3, fixy, tabule nebo flipchart

Předpokládaný čas: 55 minut

Cíle:

- Žáci pojmenují příčiny a důsledky hladomoru v oblasti Afrického rohu.
- Žáci uvedou příklady humanitárních zásahů v dané krizové situaci a preventivních opatření proti hladomorům.

ČAS
15
min

1. krok

- Zeptejte se žáků, jestli si vzpomínají, co přibližně dělali 20. července 2011. Také s nimi diskutujte, jaké informace se ten den mohly objevit ve zprávách.
- Řekněte jim, že v tento den OSN prohlásila oblast Afrického rohu za oblast hladomoru. Přečtěte jim začátek zprávy, kterou bylo možné si přečíst následující den a která situaci popisovala:

Organizace spojených národů včera prohlásila dvě oblasti jižního Somálska za oblasti hladomoru. Tato informace, která se mnohým může zdát šokující, není příliš překvapivá. Již několik měsíců nás média sporadicky informují o tom, že východní část Afriky zažívá vážnou potravinovou krizi a dlouhodobé sucho. Mezi nejhůře zasažené země „Afrického rohu“ patří Somálsko, Etiopie a Keňa, ale problémům se nevyhnula ani Uganda a Džibuti. Je třeba podotknout, že příliš pozornosti si tato plíživá katastrofa až doposud nevyžádala. Zřejmě je to tím, že se nejedná o náhlou humanitární krizi, ale postupně se prohlubující pohromu.

- Položte žákům tyto otázky: *Jak myslíte, že je možné, že si situace nevyžádala do té doby příliš pozornosti? Jaké důvody byste za popisovaný stav viděli? Kterí aktéři v této situaci figurují a jak se jich hladomor týká?* Odpovědi můžete zapisovat na tabuli.

ČAS
20
min

2. krok

- Dejte žákům přečíst další část zprávy (viz rámeček na str. 23).
- Rozdělte žáky do skupin. Každá skupina bude mít za úkol vytvořit tzv. **strom problému**. Nechte je na papír A3 nakreslit velký obrázek stromu. Do jeho **kmene** si napíšou problém, nad nímž se budou zamýšlet: *východoafrický hladomor*. Nejprve ať si zaznamenají příčiny problému v podobě **kořenů** stromu. Využít mohou nejen všechny informace, které dosud zazněly nebo si je přečetli, ale i jakékoli další myšlenky, co je napadnou. Poté ať zkusí odvodit důsledky hladomoru. Ty budou tvořit **větvě** stromu. Upozorněte je, že příčiny a důsledky existují na lokální i globální (příp. regionální) úrovni.

ČAS
20
min

3. krok

- Vytvořené stromy problému rozložte po třídě, aby měli žáci možnost si je vzájemně prohlédnout. Výstupy práce jednotlivých skupin společně diskutujte.
- Závěrem se studentů zeptejte: *V čem by podle vás měla spočívat humanitární (krátkodobá) pomoc v uvedené situaci a na co by se měla zaměřit prevence proti hladomoru (dlouhodobá řešení)?* Odpovědi mohou zapisovat do T-grafu (viz str. 36).

Východoafrický hladomor

21. července 2011

převzato a zkráceno z Infolistu: Východoafrický hladomor (Glopolis, 2011), autorka Dagmar Milerová Prášková (ke stažení na <http://glopolis.org/cs/clanky/infolist-vychodoafricky-hladomor>)

Organizace spojených národů včera prohlásila dvě oblasti jižního Somálska za oblasti hladomoru. Tato informace, která se mnohým může zdát šokující, není příliš překvapivá. Již několik měsíců nás média sporadicky informují o tom, že východní část Afriky zažívá vážnou potravinovou krizi a dlouhodobé sucho. Mezi nejhůře zasažené země „Afrického rohu“ patří Somálsko, Etiopie a Keňa, ale problémům se nevyhnula ani Uganda a Džibuti. Je třeba podotknout, že příliš pozornosti si tato plíživá katastrofa až doposud nevyžádala. Zřejmě je to tím, že se nejedná o náhlou humanitární krizi, ale postupně se prohlubující pohromu.

Vyhlášení hladomoru však není zcela běžnou záležitostí a OSN tento instrument využila pouze několikrát, například v případě Etiopie v roce 1984 a Somálska v roce 1992. Tento region se dlouhodobě potýká s potravinovými krizemi většího i menšího rozsahu, velkou mírou chudoby, závislostí na pomoci od Světového potravinového programu (WFP) a počet podvyživených obyvatel zde dosahuje jedné z nejvyšších hodnot na světě. Na nynější situaci se podepisuje **kombinace environmentálních, politických a ekonomických faktorů**:

Počasí a klimatické změny

- Obyvatelé Afrického rohu byli zvyklí, že se období většího sucha objevovalo cyklicky jednou za 10 až 15 let. Situace se nicméně zhoršuje, za poslední desetiletí sužovala oblast Afrického rohu tři velká období sucha a dnes se hovoří o nejsušším období za posledních 60 let.
- Nedostatek dešťů zavinil dramatické snížení druhé sklizně sezóny 2010/11, podle měření se vyskytla jen desetina z obvyklého množství dešťů. Zemědělství je v této oblasti na zavlažování deštěm plně závislé.

- Podle Mezivládního panelu pro změnu klimatu (IPCC) patří region východní Afriky mezi jeden z nejvíce ohrožených důsledky klimatických změn. Do roku 2020 by zde mohla klesnout zemědělská produkce až o 50 procent.

Politická situace

- Somálsko představuje přesný význam tzv. zhroutěného státu (failed state). Od roku 1991 postrádá země centrální vládu, která by měla pod kontrolou území celého státu. Jižní část Somálska ovládá separatistické uskupení al-Šabáb s vazbami na al-Kaidu. Jeho členové znemožňují humanitárním pracovníkům přístup do některých postižených oblastí, čímž je hlad využíván jako politický nástroj.
- Etiopii a Keňu také sužují vnitrostátními konflikty, i když ne v tak veliké míře jako Somálsko. Vlády těchto států nejsou schopny na nadcházející potravinové krizi rychle a adekvátně reagovat. Přijímané politické kroky často nezohledňují potřeby nejchudších občanů. Obě země se rovněž stávají cílem mnoha tisíců somálských uprchlíků.
- Zemědělství, které poskytuje základní obživu většině obyvatel, trpí nedostatkem investic obecně. Problém představuje špatná tržní i dopravní infrastruktura, zastaralé technologie a minimální podpora malých farmářů. Důsledkem toho pak dochází k takovým absurdním situacím, kdy jedna část státu se těší nadprodukcí potravin, zatímco v jiné části milióny lidí hladoví.

Ceny potravin a ekonomická krize

- Země Afrického rohu se stále vzpamatovávají z hospodářské krize z let 2007/8. Světový potravinový program předpokládá, že jen v Somálsku se zvýšil počet lidí závislých na jeho potravinové pomoci o polovinu.
- Ceny potravin se v únoru tohoto roku vyšplhaly na svá maxima od doby, kdy Organizace OSN pro výživu a zemědělství (FAO) začala index cen potravin používat (jedná se o průměr pěti komoditních skupin – obilnin, masa, mléčných výrobků, olejnin a cukru).
- Výdej na nákup potravin průměrné rodiny v rozvojové zemi činí 50 až 80 procent veškerých rodinných příjmů.

TY JO,
NA SVĚTĚ UŽ JE
SEDM MILIARD
LIDÍ.

TO NENÍ MOŽNÝ!
KDYŽ JÁ JSEM CHODILA
DO ŠKOLY, BYLO NÁS
NA ZEMI JEN ČTVŘI
MILIARDY.

PROSÍM TĚ,
MAMI, PŘECI NEJSI
JEŠTĚ TAK STARÁ!

NO DOVOL!
JE TO ANI NE
TŘICET LET.

NO TO JE SÍLA,
TAKŽE ZA DALŠÍCH
30 LET NÁS BUDE
10 MILIARD?

ZAS TAK RYCHLÝ
TO PREJ NEBUDE, ALE
V ROCE 2050 NÁS MÁ
BÝT 9 MILIARD.

CO BUDOU
VŠICHNI JÍST?

A TO
SI PŘEDSTAV, ŽE
PĚTINA NEJBOHATŠÍCH
LIDÍ SPOTŘEBUJE PŘES
 $\frac{3}{4}$ ZDROJŮ...

BRR, LEZE
MI Z TOHO MRÁZ
PO ZÁDECH. PŘELIDNĚNÁ
PLANETA. NEBUDE VODA
ANI JÍDLA. ZAJÍMÁ TO
VŮBEC NĚKOHU?

VEČEŘE!

SUPER,
DÁME SI PAUZU,
UŽ PADÁM
HLADY.

Environmentální a demografické vlivy

Zdravé životní prostředí je zásadní podmínkou pro udržitelné zemědělství a produkci dostatečného množství potravin. Ničení přírodních zdrojů (odlesňování, znečišťování vodních toků, kontaminace půd atd.) a klimatická změna vážně ohrožuje nejen vlastní zemědělskou produkci, ale také uskladnění, zpracování a distribuci potravin. V Indii v roce 2010 kvůli silným monzunovým deštům a nedostatku uskladňovacích kapacit hrozilo, že se zkaží deset milionů tun obilí a rýže, jež obvykle vystačí k obživě zhruba 140 milionům Indů na celý měsíc.

Technologický pokrok a globální trh, který umožňuje přesun zboží na velké vzdálenosti, sice vliv prostředí na potravinovou bezpečnost snížil, ale na druhou stranu je rozsah poškození životního prostředí čím dál tím závažnější a výkyvy počasí častější. Zároveň jsou přírodní zdroje stále více vyčerpávány rostoucí světovou populací a její vysokou spotřebou. Důležitou roli hraje také rychlá urbanizace.

A. Vliv životního prostředí na potravinovou bezpečnost

a/ Ničení přírodních zdrojů

Ve starověkém údolí Nilu žilo asi 1,5 - 2,5 milionů lidí. V roce 1800 měl Egypt asi 3 miliony obyvatel, dnes má skoro třicetkrát víc. Každých devět měsíců přibude milion Egyptčanů. Když si zásoboval část Římské říše, dnes dováží asi polovinu potravin. Počátkem 60. let byla postavena Asuánská nádrž a dnes nedokáže nikdo říct, zda to byl v celkovém působení dobrý, nebo špatný počín. Přehradní jezero je průměrně 20 km široké a táhne se 320 km Egyptem a dalších 120 km Súdánem. Zadržuje o něco víc, než jsou dva roční průtoky Nilu. Hlavním důvodem stavby přehrady (opomineme-li politické cíle tehdejšího SSSR) bylo vyrovnání průtoku. Nil má stejně jako každá jiná řeka období sucha i záplav, se kterými se rostoucí počet obyvatel Egypta začal po válce stále obtížněji vyrovnávat.

Výhody Asuánské přehrady se jasně ukázaly během několikaletého sucha v polovině 80. let. V sušších letech 1983 – 88 musel Egypt odpouštět nahromaděné zásoby, takže v roce

1988 přehrada zadržovala již jen jednu třetinu roční spotřeby Egypta. V srpnu téhož roku, doslova na poslední chvíli, zaplnila obrovská povodeň nádrž a zvedla hladinu o 16 m. Egypt tak byl zachráněn dokonce dvakrát – jednou před suchem, podruhé před povodní. Podobně šťastná situace se však nemusí opakovat a neexistuje humanitární organizace, která by dokázala nakrmit egyptské obyvatelstvo v případě suchého klimatického výkyvu.

Zápory Asuánu jsou méně patrné. Úrodné nilské bahno končí v přehradě, která se nekontrolovatelně zanáší. Bahno nehnojí Středozemní moře u ústí delty, takže nerostou mořské řasy a hejna ryb se podstatně zmenšila. Farmáři musí kupovat umělá hnojiva. Záplavy již neproplachují pole, která se pozvolně zasolují. Vzlínající solné roztoky zároveň napadají památky, jejichž poškození začíná být během krátké doby alarmující. Asuánská přehrada je tím gigantom, který má v měřítku asi padesáti let spíš pozitivní dopad, ale v měřítku tak jednoho dvou století směřuje k velkoplošné degradaci půdy a tím v Egyptě k nepoznanému problému – ke zhroucení říše. Egyptský vesničan navíc téměř nemění své návyky. Bůh se o něj vždy postaral a jistě to udělá opět.

Cílek, Václav: Tsunami je stále s námi. Alfa Publishing, Praha, 2006, s. 82 - 83

Dnešní doba je velmi náročná na energii a suroviny, a tak je znečišťování a vyčerpávání přírodních zdrojů na denním pořádku na celém světě. Nešetrné průmyslové projekty a intenzivní zemědělství a rybaření způsobují:

- erozi a kontaminaci půd
- znečišťování oceánů a řek
- přílišné vyčerpávání vodních zdrojů
- kácení deštných lesů, vysoušení mokřadů
- vymírání rostlinných a živočišných druhů

Příkladem je mnoho. Obyvatelé delty Nigeru, dříve nejúrodnější části Nigérie, trpí paradoxně kvůli bohatství své země. Jejich půda, zdroje pitné vody a křehký ekosystém byly nenávratně zničeny úniky ropy a plynu z ropných polí společnosti Royal Dutch Shell. Lidé místního kmene Ogoni nemají z nerostného bohatství, které se nachází na jimi tradičně obývaném území, žádné zisky.

Stát, který měl vlastní občany a jejich právo na potraviny bránit, selhal. Nigerijská vojenská junta naopak zasáhla proti pokojným demonstracím místních lidí a několik z nich dokonce zabila. V roce 1995 nechal tehdejší prezident Sani Abacha oběsit 9 aktivistů Hnutí pro přežití národa Ogoni (MOSOP, Movement for the Survival of the Ogoni People), včetně jednoho z hlavních vůdců tohoto hnutí – spisovatele a scénáristy Ken Saro-Wiwa. Bezohledná těžba ropy tak pokračuje dodnes.

Znečištění moří a řek spolu s intenzivním rybolovem ničí populace ryb a dalších mořských živočichů a bere tak možnost obživy místním rybářům. Intenzivní ilegální rybolov dělá starosti například rybářům ze Sierra Leone. V roce 2011 bylo zadrženo 1100 tun ilegálního úlovku určeného pro Španělsko a další evropské státy, který byl oceněn na více než asi 100 milionů Kč. Podle vyjádření řecké evropské komisařky pro rybolov a mořské záležitosti Marii Damanaki je ilegální mořský rybolov jako zlý sen: „Mnohé země tak ztrácejí zdroj příjmů. Zemím třetího světa poskytujeme finanční pomoc, ale mnoho obyvatel těchto chudých zemí může být soběstačných, pokud zamezíme ilegálnímu rybolovu“, zdůraznila komisařka.

Největší pozornost je ale věnována neuváženému kácení tropických deštných lesů. Podle odhadů FAO padne ročně za obět lidské činnosti zhruba 13 milionů hektarů lesů (tedy více než 1,5 násobek rozlohy České republiky). Vytěžení lesů znamená ztrátu biodiverzity, degradaci půd, zvýšený výskyt povodní a v neposlední řadě omezení zdrojů obživy pro populace žijící se po staletí lovem divokých zvířat a sběrem plodů. Kácení lesů spolu se změnou klimatu může vést až k desertifikaci neboli rozšiřování pouští.

b/ Změna klimatu

Samuel Johnson napsal, že když se potkají dva Angličané, hned se začnou bavit o počasí. Čím to je, že nás počasí stále a bytostně zajímá? Praktický důvod je zřejmý – většina mimotropických civilizací většinu let žila na pokraji smrti hladem. Dokázala s bídou přežít jeden špatný rok, ale dva či tři už ne. Nosíme v sobě kumulovanou zkušenost mnoha tisíciletí. Bylo mnoho rán a večerů, kdy jsme se s nadějí či strachem dívali na oblohu a čekali na jaro, tak jako hladový čeká na možnost žít další rok.

Cílek, Václav: Tsunami je stále s námi. Alfa Publishing, Praha, 2006, s. 95

Změna klimatu, způsobená vyšší koncentrací skleníkových plynů v atmosféře, zapříčiňuje:

- Sucho
- Vzestup hladiny oceánů
- Nepředvídatelnost a extrémní výkyvy počasí
- Rozšíření výskytu nemocí

Sucho

Nedostatkem vody (stejně jako nedostatkem potravin) mohou lidé trpět ze dvou hlavních důvodů. Jedním je její fyzická nepřítomnost na daném území (sucho), druhým je ekonomická nedostupnost pro chudé obyvatele (voda je drahá). Stejně jako v případě potravin je druhá možnost častější (viz mapa na str. 27). V obou případech však hrají klimatické změny významnou roli. Pokud se množství vody v oblasti snižuje, je ohrožena jak její fyzická, tak i ekonomická dostupnost.

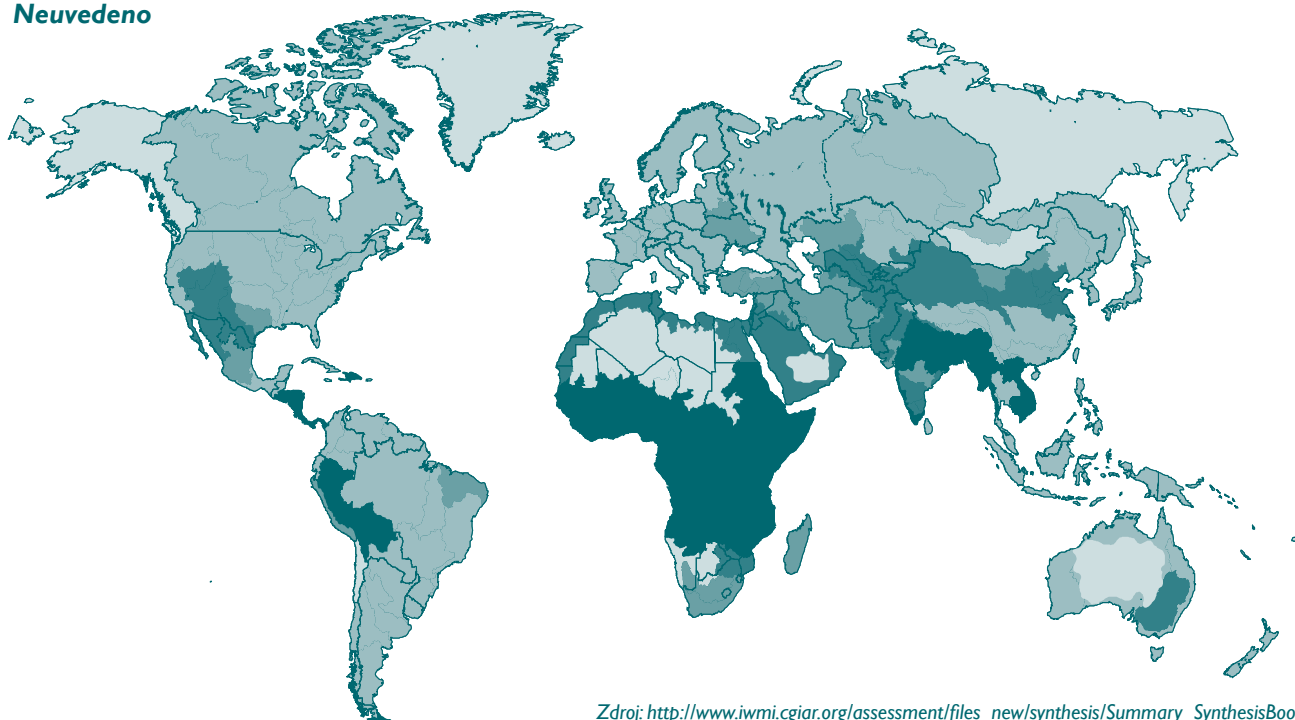
Sucho se v některých oblastech vyskytuje přirozeně, avšak v jiných je důsledkem celkového oteplování planety, které vyvolává tání horských ledovců a způsobuje změny ve srážkovém režimu, což jsou hlavní příčiny vysychání některých dříve úrodných oblastí. Kromě změny klimatu má na svědomí potíže s vodou také plýtvání spjaté s moderním životním stylem či vývoj ekonomiky.

Dlouhotrvající sucha jsou z hlediska potravinové bezpečnosti nejzávažnějším projevem klimatických změn. Mohou způsobit úhyn dobytka, neúrodu, požáry, rozšiřování pouště a erozi půdy. Například během dvou let 1998 - 1999 uhynulo v Etiopii následkem sucha 62 % dobytka. V roce 2011 vyústila dlouhotrvající sucha v oblasti Somálska v hladomor a rozsáhlou humanitární krizi, o níž se píše v první kapitole.

Voda je zásadní pro život nás všech, proto mohou v nejméně postižených oblastech vznikat konflikty a války o vodu. „Zatím probíhají spíše občanské války o vodu než mezinárodní. Typický případ je súdánský Dárfúr. Žijí zde zemědělci, kteří mají svá políčka. Pokud je vody pro políčka dost, přicházejí si pro ni i kočovníci a napájí svá stáda. Pokud je vody málo, tak jim zemědělci odeprou vstup. Usedlíci jsou často křesťani, kočovníci zase muslimové. V zemi roste neklid a oblast se snaží odtrhnout od centrální vlády. Ta zjistí, že se svou armádou to nezvládá, takže raději vyzbrojí milice. Vznikne velmi složitý konflikt, který vypadá jako válka křesťanů a muslimů, ale na začátku jsou problémy s vodou,“ říká přední český geolog a klimatolog Václav Cílek.

Oblasti s fyzickou a ekonomickou nedostupností vody

- **Oblasti s fyzickou nedostupností vody** – Rozvoj vodních zdrojů se blíží nebo již přesáhl hranici udržitelnosti. Více než 75 % objemu vodních toků je využito pro zemědělství, průmysl a domácnosti. Tato definice naznačuje, že suché oblasti nemusí být nutně oblasti bez fyzické přítomnosti vody.
- **Oblasti blížící se fyzické nedostupnosti vody** – Vyčerpáváno je více než 60 % objemu vodních toků. Tato povodí budou čelit fyzickému nedostatku vody v blízké budoucnosti.
- **Oblasti s ekonomicky nedostupnou vodou** – Lidská, institucionální či finanční omezení nedovolují přístup k vodě, ačkoli je voda v přírodě dostupná v míře pokrývající lidské potřeby. Méně než 25 % vodních zdrojů je využíváno pro lidské účely.
- **Nízká nebo žádná nedostupnost vody** – Vydatné vodní zdroje v poměru k jejich využití – méně než 25 % říčních vodních toků využívaných pro lidské účely. Ekonomická dostupnost vody je dostatečná.
- **Neuveдено**

Zdroj: http://www.iwmi.cgiar.org/assessment/files_new/synthesis/Summary_SynthesisBook.pdf

Zvyšování hladiny oceánů

Mezi nejhustěji osídlená místa světa patří úrodné delty velkých řek. Při zaplavování těchto území přicházejí místní lidé nejen o svá obydlí, ale pochopitelně i o životadárnou půdu. V ústí řeky Chuang-che by zvýšení hladiny o pouhých 30 centimetrů znamenalo zaplavení více než 21 000 km². V celé Číně by pak byla zaplavena oblast větší než Česká republika. Podle Mezivládního panelu pro změny klimatu (IPCC) by však hladina oceánu mohla do konce století stoupnout až o 60 centimetrů. Některým korálovým ostrovům (Kiribati, Tuvalu, Cookovy ostrovy, Marshallovy ostrovy a Maledivy), jejichž nadmořská výš-

ka dosahuje sotva několika metrů, hrozí dokonce zánik. Odhaduje se, že změna se dotkne okolo 200 milionů lidí, zvláště ve Vietnamu, Bangladéši, Číně, Indii, Thajsku, na Filipínách, v Indonésii a Egyptě.

Nepředvídatelnost a extrémní výkyvy počasí

Nepravidelnost dlouhodobých cyklů ohrožuje produkci potravin a tudíž i potravinovou bezpečnost. Příkladem je nepočítaně. V Mongolsku se stále častěji a bez varování objevují krátká období extrémní zimy, která způsobují úhyn dobytka. Nepravidelné střídání období sucha a dešťů znemožňuje indonéským zemědělcům správně určit dobu vhodnou na výsev rýže a snižuje tak jejich

výnosy. Američtí farmáři zase v roce 2010 kvůli nízkým teplotám a častým deštům zasadili zhruba o 400 000 hektarů kukuřice méně, než měli původně v plánu, a tak její cena vylétla o 10 %. Značné škody po sobě zanechaly také přívalové deště v Kanadě a sucha v Rusku a na Ukrajině.

Extrémním případem výkyvů počasí jsou přírodní katastrofy – povodně, sucha, tropické bouře, cyklóny atd. Podle organizace Oxfam se v současné době ročně potýkáme průměrně se 770 extrémními klimatickými událostmi a jejich množství každým rokem narůstá. Ničivé povodně v Pákistánu a Indii v roce 2010 považuje Organizace spojených národů za největší humanitární krizi v novodobých dějinách. „Tragédie je horší než tsunami, kašmírské zemětřesení z roku 2005 a Haiti dohromady,“ vysvětluje mluvčí Kanceláře OSN pro koordinaci humanitární pomoci Maurizio Giuliano.

Koho klimatické změny nejvíce ovlivňují?

Klimatické změny se týkají všech kontinentů, proto jsou řazeny mezi globální problémy. Ne všechny oblasti jsou ale ovlivněny stejně. Nejvíce jsou ohroženy právě rozvojové země, které zároveň nemají dostatek prostředků,

aby mohly důsledkům klimatických změn čelit či předcházet. Mapa na této straně ukazuje jednotlivé oblasti podle stupně jejich zasažení klimatickou změnou.

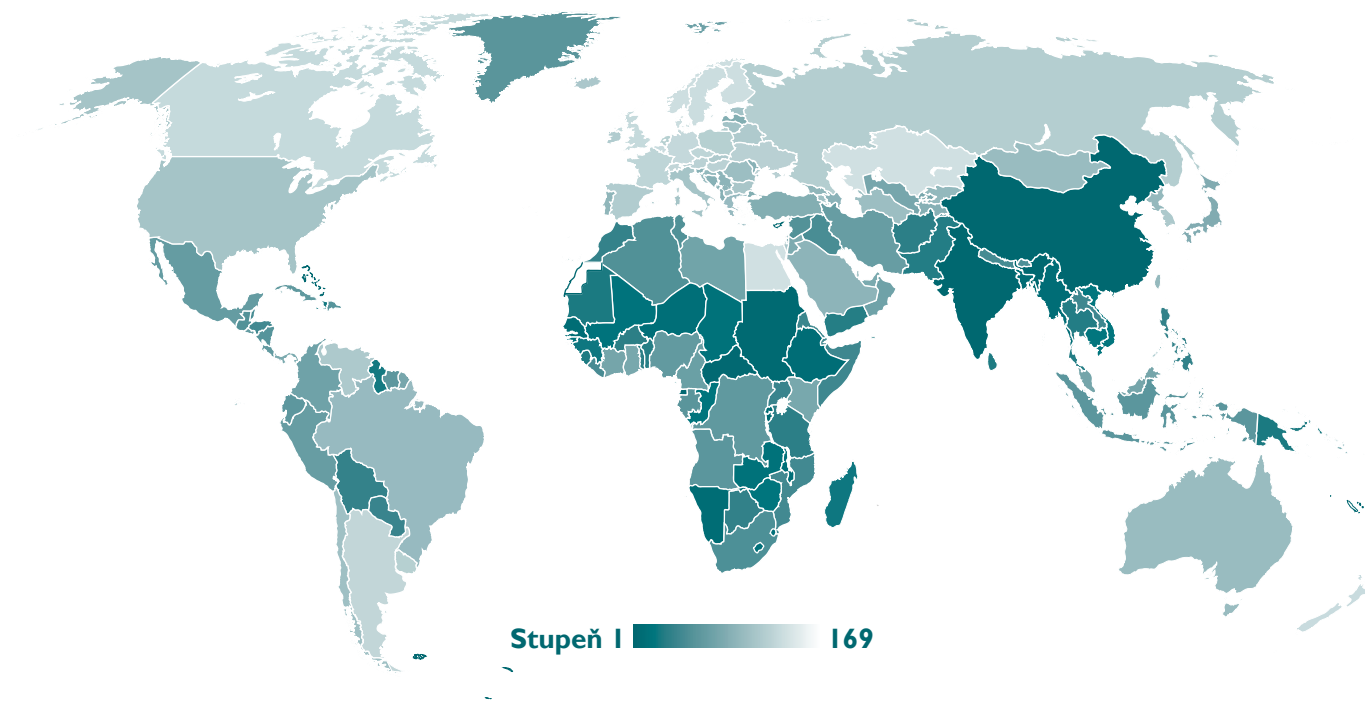
Nedostatek potravin, zvyšování hladiny moří a desertifikace mohou vyhnat lidi ze svých domovů. Takovým vysídlelcům říkáme environmentální uprchlíci. Počet environmentálních uprchlíků dosáhne v roce 2050 podle odhadů OSN 150 milionů.

Kdo je za klimatické změny odpovědný?

Za 80 % všech emisí vyprodukovaných v období od průmyslové revoluce po současnost je zodpovědných jen 20 % obyvatel z nejbohatších států světa. Je zajímavé srovnat uhlíkovou stopu obyvatel různých částí světa. Uhlíková stopa průměrného Američana je 20,4 tun oxidu uhličitého za rok, tedy 2 000 krát větší než uhlíková stopa průměrného obyvatele Čadu. Uhlíková stopa průměrného Čecha je 14,2 tun oxidu uhličitého za rok, což je o téměř čtyři tuny více, než je evropský průměr.

Proto se v souvislosti s klimatickými změnami často hovoří o tzv. environmentální nespravedlnosti. Podle výpočtů ekologa Richarda Norgaarda z kalifornské univerzity v Berkeley by vyspělé státy měly za dopady na životní prostředí způsobené jejich vysokou mírou

Celková dopady klimatických změn

Zdroj: http://www.iwmi.cgiar.org/assessment/files_new/synthesis/Summary_SynthesisBook.pdf

spotřeby vyplatit státům rozvojového světa 2,3 bilionu dolarů (2,3 milionu milionů). Program OSN na ochranu životního prostředí (UNEP) dokonce varuje, že do roku 2025 bude na vyrovnání se s následky klimatických změn třeba 45 bilionů USD. Tato částka by bohatě postačila na umoření dluhu rozvojových zemí, který činí v současné době 3,5 bilionu dolarů.

Jak se přizpůsobit klimatickým změnám?

Změnu klimatu lze zpomalit snížením emisí skleníkových plynů a zodpovědnějším využíváním přírodních zdrojů. Pro ty, kteří se již s jejími následky potýkají, je však nutné najít způsob jak se s ní vyrovnat a přizpůsobit se novým podmínkám. Adaptace na klimatickou změnu zahrnuje migraci do příznivějších oblastí, stavění hrází na obranu pobřežních oblastí před zvyšující se hladinou oceánů, šetrné využívání vody a ostatních přírodních zdrojů, budování studní, nádrží na dešťovou vodu, zavlažovacích systémů aj.

Co se týká zemědělství, adaptace je snadnější při extenzivním způsobu zemědělství a diverzifikaci produkce. Menší farmy s více druhy produktů se s ní vyrovnají snáze než velké zemědělské podniky závislé na jediné plodině. V mnoha oblastech se již započalo s pěstováním nových, odolnějších odrůd plodin (nebo naopak s návratem k tradičním plodinám) a chovem nových druhů hospodářských zvířat. V Keni prosazuje rozvojová organizace Practical Action chov velbloudů namísto dobytka, což umožňuje místním lidem přežít i ve velmi suchých oblastech. Odborníci z Practical Action se také zabývají novými zemědělskými technologiemi a metodami. Například v Bangladéši mohou lidé v době povodní využít zatopenou půdu díky plovoucím zahradám.

B. Demografické změny a jejich vliv na potravinovou bezpečnost

Slyšel jsem tvrdit, že na Zemi žije přes miliardu osob. Nevím, jak je spočítali, ale stačí bloumat Palermem, aby člověk pochopil, že je nás příliš a že už si navzájem šlapeme na paty. A většina z nás smrdí. Už teď je málo jídla a bůhví co se stane, až se náš počet ještě znásobí. A tak je nezbytné pustit lidu žilou. Jistě, jsou tu morové rány, sebevraždy, hrdelní tresty, jsou tu ti, kdo neustále vyzývají na soubor nebo jimž se líbí cválat střemhlav lesy a prériemi. Slyšel jsem taky o anglických džentlmenech, kteří chodí plavat do moře

a samozřejmě se nakonec utopí... Ale to všechno nestačí. Nejvýkonnějším a nejpřirozenějším nástrojem brzdění přírůstků lidských bytostí, jaký si jen můžeme přát, jsou války. Cožpak se kdysi, když člověk vyrážel do války, neříkávalo, že Bůh tomu chce? Ale je třeba najít lidi, kteří mají chuť bojovat. Kdyby se všichni zašili, nikdo by ve válkách neumřel. Pak by nestálo za to se do nich pouštět. A tudíž jsou nepostradatelní mužové jako Nievo, Abba nebo Bandi, kteří jen hrozí, aby se vrhli do kartáčové palby. Aby lidé jako já mohli žít trochu méně sužováni myšlenkou, že jim lidstvo dýchá na krk.

Zkrátka, i když se mi krasoduchové nelíbí, máme jich zapotřebí.

Eco, Umberto: Pražský hřbitov. Argo, Praha, 2011, s. 132

Je planeta schopna nás uživit?

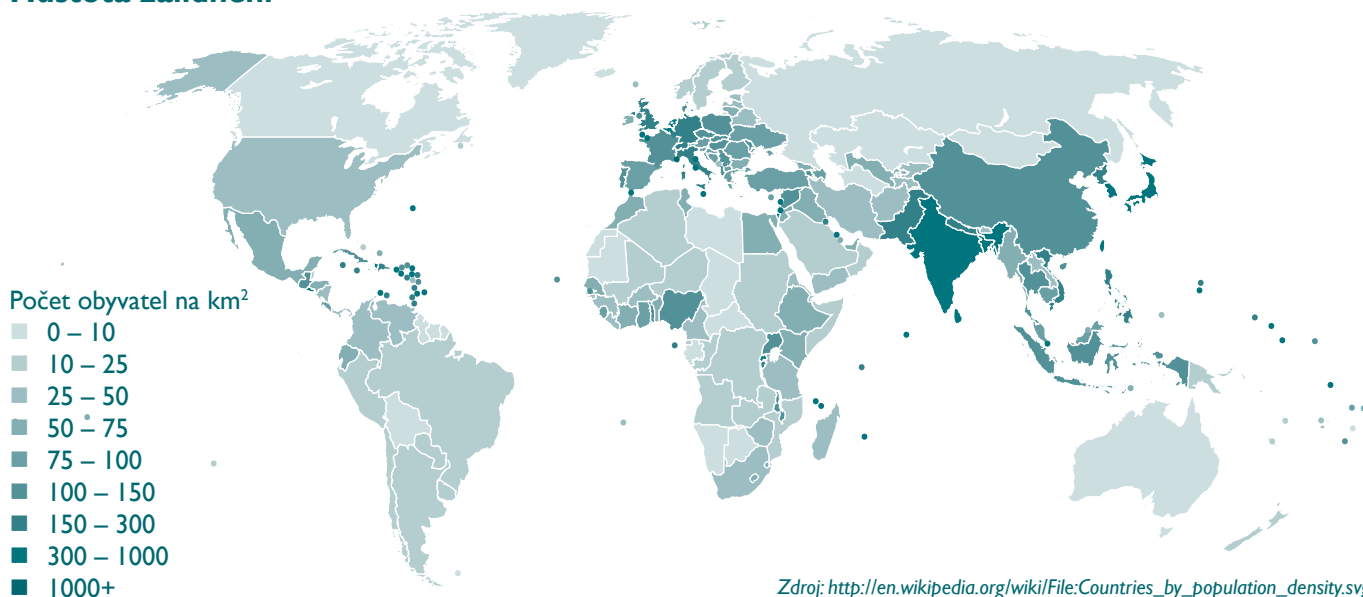
Jak již bylo řečeno, na světě je dost jídla pro všechny. Světové zemědělství vyprodukovalo v roce 2002 o 17 % více kalorií na osobu, než tomu bylo před 30 lety, a to i přes 70 % nárůst počtu obyvatel. Podle Světové zdravotnické organizace příjem kalorií na osobu i nadále roste. Avšak v budoucnosti již premisa, že máme dost jídla pro všechny, platit nemusí. Populace totiž rychle roste, a to především v rozvojových zemích. V roce 2050 dosáhne populace podle odhadů FAO více než devíti miliard, což představuje 30 % nárůst oproti dnešku. Urbanizace bude pokračovat zvýšeným tempem, a tak 70 % obyvatel bude bydlet ve městech (oproti dnešním 49 %). Navíc se významně zvyšují příjmy některých obyvatel a následkem toho roste jejich spotřeba a mění se výživové návyky.

Jak souvisí růst populace a hlad?

Pokud se podíváme na mapu hustoty zalidnění (str. 30) a srovnáme ji s mapou procentuálního zastoupení hladovějících, uvidíme, že z velké části nekorespondují. Ve většině zemí Subsaharské Afriky je počet obyvatel na kilometr čtvereční výrazně nižší než v Evropě. Vysoká hustota obyvatel a zároveň vysoký podíl hladovějících se týká především Indie a Číny.

Na druhou stranu nárůst populace je nejvyšší právě v rozvojových zemích, především v Subsaharské Africe a na Blízkém Východě. Nárůst počtu obyvatel však sám o sobě nemůže být brán jako příčina chudoby, ale jen jako faktor, který situaci zhoršuje, především pokud tempo růstu obyvatel překračuje tempo růstu produkce potravin.

Hustota zalidnění

Lidé v rozvojových zemích mají hodně potomků z několika důvodů. Děti jsou tradičně v těchto zemích považovány za velké bohatství. Informace a prostředky pro plánování rodiny jsou často nedostupné. Kromě vlivu tradice hraje roli vysoká dětská úmrtnost a ekonomické důvody. Zatímco v našich střeoevropských podmínkách platí, že uživit jedno dítě je snadnější, než uživit mnoho dětí, v rozvojovém světě tomu tak být nemusí. Na uživení rodiny je totiž třeba co nejvíce pomocných rukou. Ve většině rozvojových zemí navíc neexistuje žádné sociální zabezpečení, takže pokud jeden z rodičů onemocní nebo dokonce zemře, na jeho místo okamžitě nastupuje některé z dětí. Ty jsou také jedinou možností zabezpečení rodičů ve stáří. Je dokázáno, že pokud se sociální situace v nějaké zemi zlepší, automaticky klesne počet dětí na rodinu. Josué de Castro, brazilský odborník na otázku hladu, se dokonce domníval, že hlad není přirozený důsledek přelidnění, ale lidmi vytvořený jev. Přelidnění je podle něj spíše důsledkem chudoby než její příčinou.

Z hlediska populačního růstu je zajímavým příkladem Indie, která je jednou z nejhustěji zalidněných zemí a její populace stále relativně rychle narůstá (tempem 1,4 % ročně). Přesto nemůžeme mluvit o přelidnění (stav, kdy populace převyšuje možnost obživy), protože Indie má dostatečné zdroje na uživení všech obyvatel. Díky zelené revoluci dosáhla v roce 1984 potravinové soběstačnosti a v roce 1995 se stala čistým vývozcem

potravin. Produkce potravin na osobu stále roste, podíl počtu hladovějících by se měl tedy snižovat. Ve skutečnosti je tomu naopak. Státní sýpky určené na zajištění potravinové bezpečnosti jsou plné, obilí se však kvůli špatné distribuci nedostane ke všem potřebným.

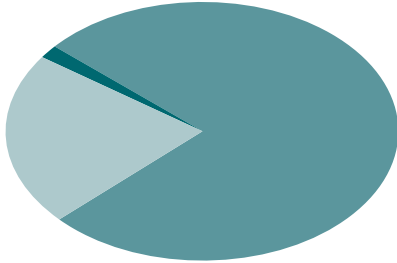
Urbanizace

V současnosti žije většina obyvatel světa na venkově. V Africe a Asii tvoří venkované 60 % populace. Mezi léty 2011 a 2050 by měl vzrůst počet obyvatel naší planety o více než 2 miliardy (ze 7 miliard na 9,2 miliard). Zároveň ale ve městech přibudou asi 3 miliardy obyvatel. Obyvatel venkova bude totiž oproti dnešku naopak méně. Dnes představuje městská chudina „pouze“ pětinu hladovějících, v budoucnosti se však bude tento poměr významně zvyšovat. Venkovští chudí jsou roztroušení a jejich chudoba je trvalá a méně viditelná. Pokud se ale chudoba dostane do velkých měst, kde mají lidé více možností srovnávat a svou chudobu si plně uvědomit, hrozí nepokoje.

Rostoucí spotřeba

Podle průzkumů Světové banky spotřebuje pětina nejbohatších obyvatel planety více než 75 % veškerých zdrojů, zatímco pětina nejchudších obyvatel spotřebuje pouze 1,5 % zdrojů. Průměrný obyvatel vyspělé země

Podíl na světové spotřebě, 2005

- 20 % nejchudších obyvatel spotřebuje 1,5 % světových zdrojů
- 20 % nejbohatších obyvatel spotřebuje 76,6 % světových zdrojů
- 60 % obyvatel střední třídy spotřebuje 21,9 % světových zdrojů

Zdroj: <http://www.globalissues.org/article/26/poverty-facts-and-stats>

(Severní Amerika, západní Evropa, Japonsko a Austrálie) spotřebuje 32krát více zdrojů než obyvatel rozvojové země. V roce 2008 přibyly ve jmenovaných vyspělých oblastech zhruba 4 miliony obyvatel, v Africe zhruba 23 milionů obyvatel a v Asii 45 milionů obyvatel. Je snadné si spočítat, že i velmi nízký přírůstek obyvatel ve vyspělých zemích zatížil naši planetu téměř dvakrát více než nárůst počtu obyvatel Afriky a Asie dohromady. Podle Jareda Diamonda z kalifornské univerzity v Los Angeles je tato nerovnost jednou z hlavních příčin nevráživosti či dokonce teroristických útoků namířených proti bohatým státům.

V souvislosti se zvýšenou konzumací se mluví často o hustě zalidněné Číně, jejíž obyvatelé díky ekonomickému růstu mění své stravovací návyky. Číňané konzumují stále více masa a dalších živočišných produktů, zatímco spotřeba obilovin naopak klesá. Tento trend bude hrát stále významnější roli na poli potravinové bezpečnosti, ačkoli zatím zkonsumuje průměrný Číňan pouhou desetinu toho, co zkonsumuje obyvatel vyspělé země.

Použité zdroje:

- Milerová Prášková, Dagmar (2011): *Potravinová krize v souvislostech* (<http://glopolis.org/cs/clanky/potravinova-krize-v-souvislostech/>)
- Booth, Robert (2011): *Fish worth £4m seized in EU crackdown on illegal fishing* (<http://www.guardian.co.uk/environment/2011/apr/19/fish-4m-seized-crackdown-illegal>)
- Makki, Shiva (2009): *Deforestation: Disastrous consequences for the climate and for food security* (<http://blogs.worldbank.org/climatechange/deforestation-disastrous-consequences-climate-and-food-security>)
- FAO (2008): *Climate Change and Food Security: A Framework document* (<http://www.fao.org/forestry/15538-079b31d45081fe9c3dbc6ff34de4807e4.pdf>)
- UN-Water: *Statistics – Water resources* (http://www.unwater.org/statistics_res.html)
- UNICEF (2010): *Progress on Sanitation and Drinking Water* (http://whqlibdoc.who.int/publications/2010/9789241563956_eng_full_text.pdf)
- Glopolis (2008): *Odpovědnost bez hranic: klima a chudoba* (<http://glopolis.org/cs/clanky/odpovednost-bez-hranic-klima-a-chudoba/>)
- Oxfam (2007): *Glacier melt* (http://www.oxfam.org.uk/resources/policy/climate_change/glacier_melt.html)
- Kukliš, Libor: *Horské ledovce jsou na ústupu, rychlost tání se zvyšuje* (<http://gnosis9.net/view.php?cislocianku=2008030007>)
- Mezivládní panel pro změny klimatu (IPCC, 2007): *Zpráva pracovní skupiny I* (<http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg1/ar4-wg1-spm.pdf>)
- iDNES.cz (2010): *OSN: Povodně v Pákistánu jsou největší katastrofou v novodobé historii* (http://zpravy.idnes.cz/osn-povodne-v-pakistanu-jsou-nejvetsi-katastrofou-v-novodobe-historii-1nc-/zahranicni.aspx?c=A100810_122539_zahranicni_fog)

- Anantula, Suhit: *Emissions profile for Developed Countries vs Developing Countries – Is it 46/54 or 80/20?* (<http://worldisgreen.com/2009/11/18/emissions-profile-for-developing-countries-vs-developing-countries-is-it-4654-or-8020-the-australian-misleads-the-real-numbers/>)
- Kollerová, Martina (2008): *CNN: Bohatí, chudí a klimatické změny* (<http://ekolist.cz/cz/zpravodajstvi/zpravy/cnn-bohati-chudi-a-klimaticke-zmeny>), podle článku *Rich countries owe poor a huge environmental debt* (<http://www.guardian.co.uk/science/2008/jan/21/environmental.debt1>)
- UNEP (2009): *Global Green New Deal* (http://www.unep.org/pdf/GGND_Final_Report.pdf)
- UN (2011): *External debt sustainability and development*, Report of the Secretary-General (http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/66/164&Lang=E)
- Holtz, Uwe (2007): *Implementing the United Nations Convention to Combat Desertification from a parliamentary point of view* (<http://www.unccd.int/cop/cop8/docs/parl-disc.pdf>)
- Kleknerová, Zuzana (2009): *Svět čeká boj o vodu. Brzy bude chybět půlce lidstva* (<http://aktualne.centrum.cz/priroda/clanek.phtml?id=631999>)
- Cílek, Václav (2011): *Za občanskými válkami stojí i boje o vodu* (http://www.rozvojovka.cz/za-obcanskymi-valkami-stoji-i-boje-o-vodu_221_903.htm)
- Technical Centre for Agricultural and Rural Cooperation (2011): *Geopolitics of Food: implications for ACP* (http://brusselsbriefings.files.wordpress.com/2011/03/br21_reader_geopolitics-of-food-version-en-ligne1.pdf)
- Kulkarni, Nita J. (2008): *When will human beings be satiated?* (<http://nitawriter.wordpress.com/2008/02/21/are-we-ever-going-to-be-satiated-2/>)
- EarthTrends: *Agricultural Production Indices: Food production per capita index* (http://earthtrends.wri.org/searchable_db/index.php?theme=8&variable_ID=180&action=select_countries)
- FAO (2009): *How to Feed the World in 2050* (http://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/docs/expert_paper/How_to_Feed_the_World_in_2050.pdf)
- Oxfam (2010): *Climate change talks must deliver following record year of extreme weather* (<http://www.oxfam.org/en/pressroom/pressrelease/2010-11-29/climate-change-talks-following-record-year-extreme-weather>)
- Environmental refugee (2006): *Facts* (<http://www.environmentalrefugee.org/facts.html>)
- de Astro, Josué: *Geopolitics of Hunger*, Casa do Estudante do Brasil, Rio de Janeiro, 1951
- South Asia Analysis Group: *India – Food Security & Its Future* (<http://www.southasiaanalysis.org/%5Cpapers20%5Cpaper1999.html>)
- Holmes, Stephanie (2008): *World hunger's urban edge* (<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7437808.stm>)
- Shah, Anup (2011): *Consumption and Consumerism* (<http://www.globalissues.org/issue/235/consumption-and-consumerism>)
- Jared Diamond (2008): *What's Your Consumption Factor?* (<http://www.nytimes.com/2008/01/02/opinion/02diamond.html?pagewanted=all>)

7 miliard na krku

Co potřebujeme:

flip s titulky z novin, barevné lístečky na rozlosování do skupin, grafy, mapy, kopie textů.

Předpokládaný čas: 90 minut

Cíle:

- Žáci vysvětlí rozdíly v populačním chování obyvatel rozvojových a rozvinutých zemí.
- Žáci pojmenují problémy vyplývající z populačních trendů s důrazem na problematiku potravinové bezpečnosti.
- Žáci diskutují o opatřeních souvisejícím s populačním růstem.
- Žáci napíší zprávu či komentář reflektující souvislost mezi růstem počtu obyvatel a zajištěním potravinové bezpečnosti.

ČAS
15
min

I. krok – evokace

- Vyzvěte žáky, aby zkusili odhadnout, co znamenají data napsaná na flipu:

16. října 31. října 2011

16. října – Světový den výživy

Proč právě 16. říjen je Světovým dnem výživy? Toho dne v roce 1945 bylo založeno FAO usilující o soustavný a trvalý rozvoj zemědělství, které je jedním ze základů dobře prosperujícího světa. Jako připomínka této události se od roku 1981 v tento den slaví Světový den výživy. Je tradičně důležitý pro zviditelnění a připomenutí problému hladu a výživy ve světě.

31. října 2011 svět dosáhl počtu 7 miliard obyvatel.

- Potom je požádejte, aby hledali souvislost mezi těmito skutečnostmi.
- Dejte žákům čas, aby si na flipu přečetli titulky článků z novin, které vyšly v souvislosti s dosažením počtu 7 mld obyvatel. Položte jim otázku: O čem se asi píše v těchto článcích?

Důvod k jásotu, či obavám z katastrofy?

Je možné takové množství lidí nasytit?

Čínská noční můra

Tikající africká bomba

Množit se, nebo konzumovat?

Kritická hranice

Uživí nás Země?

Politický dopad

Alternativní zdroje potravin i energie

- Požádejte žáky, aby se pokusili přiřadit k počtům obyvatel na zeměkouli data, kdy si myslí, že bylo nebo bude tohoto počtu dosaženo. Některá data můžete žákům nabídnout jako vodítko:

500 milionů – 1650

1 miliarda – ?

2 miliardy – ?

3 miliardy – 1960

4 miliardy – ?

5 miliard – ?

6 miliard – ?

7 miliard – 2011

8 miliard – ? (odhad)

9 miliard – ? (odhad)

Správné řešení:

500 mil. – 1650

1 mld. – 1800

2 mld. – 1930

3 mld. – 1960

4 mld. – 1975

5 mld. – 1987

6 mld. – 1999

7 mld. – 2011

8 mld. – 2025 (odhad)

9 mld. – 2050 (odhad)

- Diskutujte rychlost růstu počtu lidí na Zemi.

ČAS
30
MIN

2. krok

- Rozdejte žákům barevné lístečky, podle kterých se rozdělí do 2 skupin - *rozvojové země* (např. Nigérie) a *vyspělé země* (např. Česko) a dále ještě do 3 podskupin na základě věkové struktury: *děti a mládež* (do 20 let), *dospělí* (do 65 let), *senioři* (nad 65 let). Vznikne tedy 6 skupin.
- Rozdejte žákům tematickou mapu obsahující index stárí v jednotlivých zemích a věkové pyramidy u vybraných zemí. Zároveň jim dejte i vytištěné grafy hlavních typů věkových pyramid. Obojí je převzato ze Školního atlasu dnešního světa (Hanus, Šídlo, 2011, s. 44 - 45).
- Každá podskupina odpoví na svou sadu otázek na základě zjištěných informací z věkových pyramid a tematické mapy a svých domněnek.

Děti a mládež

Jaký podíl obyvatel v celé populaci vaší země tvoříte (v %)?

Jaký je pravděpodobně váš denní program?

Kolik máte sourozenců?

Dospělí

Jaký podíl obyvatel v celé populaci vaší země tvoříte (v %)?

Čím se většina z vás nejčastěji živí (v jakém sektoru pracujete)?

Jak trávíte volný čas?

Senioři

Jaký podíl obyvatel v celé populaci vaší země tvoříte (v %)?

S kým a kde pravděpodobně žijete?

Kolik máte vnoučat ve věku do 20 let?

- Do připraveného T-grafu zapisujeme odpovědi jednotlivých podskupin tak, aby bylo patrné srovnání stejných věkových skupin v odlišně rozvinutých zemích. Ptáme se přitom na zdůvodnění odpovědí.
- Zeptejte se: *Jaké jsou rozdíly v populačním chování obyvatel mezi oběma skupinami? Jaké jsou příčiny a důsledky jejich populačního chování? Jak populační chování ovlivňuje růst počtu obyvatel? Jaké to může přinášet problémy?* Vyzvěte žáky, aby uvedli souvislosti mezi populačním chováním obyvatel a zajištěním potravin, pokud je dosud nezmínili. Případně jim položte i otázku, zda může platit nějaký vztah mezi produkcí potravin na osobu a podílem počtu hladovějících.

ČAS
30
MIN

3. krok

- Rozdejte texty *Demografický práh* a *Regulace populace a potravy*. Úkolem pro žáky bude pracovat s textem metodou *Podvojného deníku*:

Pravidla metody:

- Čtete text a děláme si poznámky do deníku. Základem deníku je čistá stránka rozdělená uprostřed svislou čarou.
- Na levou stranu si vypíšete **doslova** z textu nějakou pasáž, která vás zaujala nebo vás zmátla anebo je v ní něco, s čím nesouhlasíte. **Výpisky si dělejte hned při prvním čtení textu.**
- Napravo od čáry byste si měli napsat souvislým textem komentář ke zvolené pasáži: Čím byla pro vás tak zajímavá, že jste si ji poznamenali? Jaké myšlenky ve vás vyvolala? Na co byste se chtěli zeptat?
- Měli byste si v průběhu četby zaznamenat alespoň jednu citaci z každého textu a komentáře k nim. Až skončíte, projděte text ještě jednou a případně zaznamenejte své další postřehy.
- Po četbě s poznámkami následuje diskuze. Chce se někdo o své názory, pocity podělit s celou skupinou? Začněte těmi názory, které se týkají úvodních částí textu. Na komentáře navazujte a ptejte se i ostatních, jestli si dané pasáže také všimli, a pokud ano, jaký je jejich komentář.

Můžete také položit několik dalších otázek k textu:

Co si z tohoto textu zapamatujete?

Co jste si při jeho čtení mysleli?

Co považujete za nejdůležitější poselství celého textu?

Které otázky nechal text nezodpovězené?

ČAS
15
MIN

4. krok

- Nechte žáky vybrat si jeden z úvodních novinových titulků a k němu napsat krátkou zprávu nebo komentář, která/ý bude reflektovat nejen růst počtu obyvatel, ale i jeho vztah k zajištění potravinové bezpečnosti. Několik zpráv / komentářů může být poté v celé třídě společně sdíleno.

Demografický práh

V souvislosti s vyššími příjmy se mluví o tzv. demografickém prahu. Při hodnotě hrubého domácího produktu někde mezi 1000 – 2000 USD nastává zlom, kdy výrazně klesá počet dětí na ženu. Jak společnost bohatne, stát začíná poskytovat alespoň nějaké zdravotní, sociální a důchodové zajištění, děti více chodí do školy, a nejsou jedinou životní pojistkou rodičů.

Jak společnost postupně bohatne, nastává období rostoucích očekávání. Rodiče chtějí dopřát dětem lepší vzdělání a život, než měli oni sami, a je jim jasné, že s mnoha potomky se z bludného kruhu chudoby nevymaní. Paradoxně lze tedy zjednodušeně říct: „čím více chudoby, tím více dětí, a čím více prosperity, tím méně dětí“.

Na co však dosud nemáme odpověď, je otázka, jak napomoci k prosperitě lidem v nejchudších zemích. A jak to udělat, aby z toho vyplývající nároky na zdroje nezničily ekosystémy a životní prostředí na této planetě?

Regulace populace a potraty

Je známo, že v 70. letech 20. století si Čína dala za cíl snížit rychlý nárůst obyvatel prostřednictvím ekonomických opatření, plánovaného rodičovství, ale také pomocí sterilizací a potratů. Cílem bylo stabilizovat populaci na 1,2 miliardy lidí. Mezi lety 1972 – 1982 opravdu roční přírůstek významně klesl, z 23,4/1000 obyvatel na 12,1/1000 obyvatel. Přesto však má dnes Čína již 1,3 miliardy lidí a populace se pravděpodobně v polovině 21. století stabilizuje na 1,5 miliardy lidí. V roce 2020 bude mít Čína 30 milionů mužů ve věku 15-30 let, kteří si nebudou moci najít partnerku.

Způsob regulace populace potraty je velmi kontroverzní a přijmeme-li argument, že život začíná splynutím spermií s vajíčkem při početí, jedná se vlastně o zabití. Potraty jsou běžné také v Japonsku a prakticky ve všech rozvinutých zemích euroamerického kulturně-civilizačního okruhu (s výjimkou Irska a Polska).

Je zajímavé, že i v Hippokratově slibu lékařů se výslovně mluví o nepřípustnosti potratu, ale ve slibu dnešních mladých lékařů už je formulace týkající se potratu vynechána. Hippokratova přísaha je upravena, jak se nám to hodí, a člověk stanovuje sám svoje pravidla.

Před 150 lety bylo ještě ve Spojených státech legální otroctví a většinou lidí bylo považováno za normální. Těžko předvídat, ale dost možná budou za dalších několik generací naši potomci považovat zhruba 30 milionů potratů na světě ročně za největší barbarství naší doby.

Upraveno podle Nováček, Pavel: Udržitelný rozvoj, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010., s. 81-82.

T-graf

Rozvojové země	Rozvinuté země
Děti a mládež	Děti a mládež
Dospělí	Dospělí
Senioři	Senioři

Zdroje

- Nováček, Pavel: *Udržitelný rozvoj*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010.
- <http://zpravy.ihned.cz/svet/c1-53441570-na-zemi-zije-uz-sedm-miliard-lidi-duvod-k-jasotu-ci-k-obavam-z-katastrofy>
- Temple, Charles; Steelová, Jeannie L.; Meredith, Kurt: *Čtení, psaní a diskuse ve všech předmětech. Čtením a psaním ke kritickému myšlení. Příručka III*, Praha: Kritické myšlení, 2002.
- Hanus, Martin; Šídlo, Luděk: *Školní atlas dnešního světa*, Praha: Terra, 2011.

Politické a ekonomické vlivy

V předchozí kapitole jsme se zabývali klimatickými a demografickými faktory, které bezpochyby ovlivňují míru hladu v jednotlivých oblastech. Pokud se však chceme dostat k jádru problému hladu ve světě, musíme se zaměřit především na světový politický a hospodářský systém. Olivier de Schutter, zvláštní zpravodaj OSN pro právo na potraviny, se domnívá, že „*hlad je spíše politická než zemědělská otázka*“. Také podle FAO závisí potravinová bezpečnost spíše na socio-ekonomických než na agro-klimatických podmínkách. S tím souvisí skutečnost, že potravinová bezpečnost závisí spíše na dostupnosti potravin než na jejich produkci a fyzické přítomnosti.

Původ chudoby rozvojových zemí se dá vystopovat v historickém vývoji a současné politické situaci jednotlivých oblastí, ale také ve vlivu světového trhu, který není k nejnchudším státům a jejich obyvatelům právě ohleduplný.

1/ Historický úvoj

Sledovat historický vývoj zemí, které dnes označujeme jako rozvojové, by byl úkol pro rozsáhlou publikaci. V této příručce se zaměříme jen na zásadní kapitoly dějin, které formovaly podobu dnešního světa a situaci v jednotlivých rozvojových zemích.

Koloniální období

Velkým zásahem do historie států třetího světa (v té době ještě pojem rozvojová země neexistoval) bylo koloniální období. Mocenské otázky a snaha kontrolovat trh s kořením a dalšími komoditami vedly ke kolonizaci států, které byly technicky méně vyspělé než evropské státy. Lokální hospodářské systémy byly v mnoha koloniích přeměněny tak, aby se hlavními produkty staly suroviny a pochutiny žádané v Evropě.

Tradiční uspořádání společnosti často také padlo za obět' zájmům kolonizátorů. Znáмым příkladem je Rwanda, kde se členové početnějšího kmene Hutu tradičně zabývali zemědělstvím, zatímco Tutsiové byli pas-

tevcí, což jim přinášelo více zisku a lepší společenské postavení. Toto přirozené uspořádání nevyvolávalo žádné větší konflikty. Němečtí a belgičtí kolonizátoři však Tutsie prohlásili za vládnoucí třídu, aby mohli snadněji centralizovat kontrolu nad celou Rwandou. Belgičané je upřednostňovali při vzdělání, obsazování důležitých funkcí, a dokonce zavedli identifikační průkazy s povinným záznamem o kmenové příslušnosti. Tyto zásahy vyvolaly nesnášenlivost mezi oběma kmeny, která v roce 1994 vedla až ke genocidě, při níž zahynulo asi 800 000 Tutsiů.

Kolonizátoři ale přivezli do obsazených zemí také pokrok. Stavěli školy, nemocnice, silnice, železnice, přístavy, zakládali plantáže, představovali nové postupy a technologie. Hlavním argumentem, který měl obhájit koloniální politiku, byla snaha „přinést civilizaci do zůstalých oblastí“. Často však byly výtěžky moderní civilizace, které kolonizátoři ve svých koloniích představili, zaměřeny spíše na zajištění trvale udržitelné produkce pro vývoz do mateřských zemí, než na prospěch pro místní obyvatele.

Vývoj po druhé světové válce

Dekolonizace: Hlavní dekolonizační vlna probíhala v Africe a Asii od konce druhé světové války do 70. let minulého století, zatímco většina států Latinské Ameriky získala samostanost již v 19. století. V postkoloniálních zemích již nebylo možné navázat na staré tradice a nastal boj o moc. Vítězství bylo mnohdy dosaženo těmi nejkrutějšími praktikami, a tak ani následné období vlády vítězné strany nepřineslo klid a rozvoj, ale korupci a porušování základních lidských práv. Africká Unie odhaduje, že vinou korupce se v Africe každoročně ztratí desítky miliard dolarů. Krvavý průběh měla například dekolonizace v belgickém Kongu (dnešní Demokratická republika Kongo) a portugalské Angole. V Angole se situace ustálila až v roce 2002, v Kongu trvají nepokoje s kratšími přestávkami dodnes.

Pro využití dědictví po kolonialistech k rozvoji země ale chybělo více než jen politická vůle. Nové státy nedokázaly vstoupit na světový trh jako rovnocenní partneři,

protože jejich vlastní hospodářství a trh byly nedostatečně rozvinuty a chyběly předchozí zkušenosti s obchodem na mezinárodní úrovni. Udržení hospodářského systému zaměřeného na export vyžadovalo dlouhodobé investice, které novým vládám taktéž chyběly.

Vznik nových mezinárodních organizací a uskupení, nový měnový systém: Po druhé světové válce dominovala ve světě snaha o poválečnou rekonstrukci, dosažení stability a zamezení možnosti vypuknutí další světové války. Proto vznikly organizace jako OSN, Světová banka (SB), Mezinárodní měnový fond (MMF), Severoatlantické aliance (NATO) a byly položeny základní kameny budoucí Evropské unie a Světové obchodní organizace (WTO). Zároveň se Světovou bankou a Mezinárodním měnovým fondem vznikl v roce 1944 na konferenci v americkém městě Bretton Woods tzv. Brettonwoodský měnový systém. Brettonwoodské dohody ratifikovalo 44 států, ale Sovětský svaz je podepsat odmítl, což bylo prvním krokem k tzv. studené válce. Americký dolar dostal status oficiální celosvětové rezervní měny, od které byly odvozeny měny ostatních zemí. Současně Spojené státy musely garantovat směnitelnost dolaru za zlato v pevně stanoveném kurzu 35 dolarů za trojskou unci zlata. V 60. letech však potřebovaly USA spoustu peněz na financování války ve Vietnamu, proto začaly tisknout dolary ve velkém. Když v roce 1971 požádaly některé evropské státy o zlato výměnou za dolary, ukázalo se, že americké zásoby zlata na pokrytí těchto požadavků nepostačují. To bylo jedním z důvodů, proč americký prezident Nixon ještě v témže roce Brettonwoodský systém ukončil. V roce 1974 pak vyjednal se Saudskou Arábií dohodu, že ropa bude obchodována pouze v dolarech. Cena dolaru ovšem trvale klesala, a tak se hodnota, kterou státy OPEC získávaly za svoji ropu, neustále snižovala. Snaha o větší kontrolu nad zisky z ropného průmyslu vedla státy OPEC k omezení těžby ropy a byla jednou z příčin ropných šoků v 70. letech.

Ropné šoky a zadlužení rozvojových zemí: První velká krize nastala roku 1973, kdy se státy OPEC rozhodly snížit těžbu ropy a uvalit embargo na její vývoz do zemí, které podporovaly Izrael v tzv. Jomkipurské válce (říjen 1973). Snížení vývozu sice bylo zaměřeno zejména

proti Spojeným státům americkým, ale postihlo všechny země bez rozdílu. Ceny ropy se za čtyři měsíce zvýšily o 300 % - z 3 amerických dolarů (USD) na 12 USD za barel.

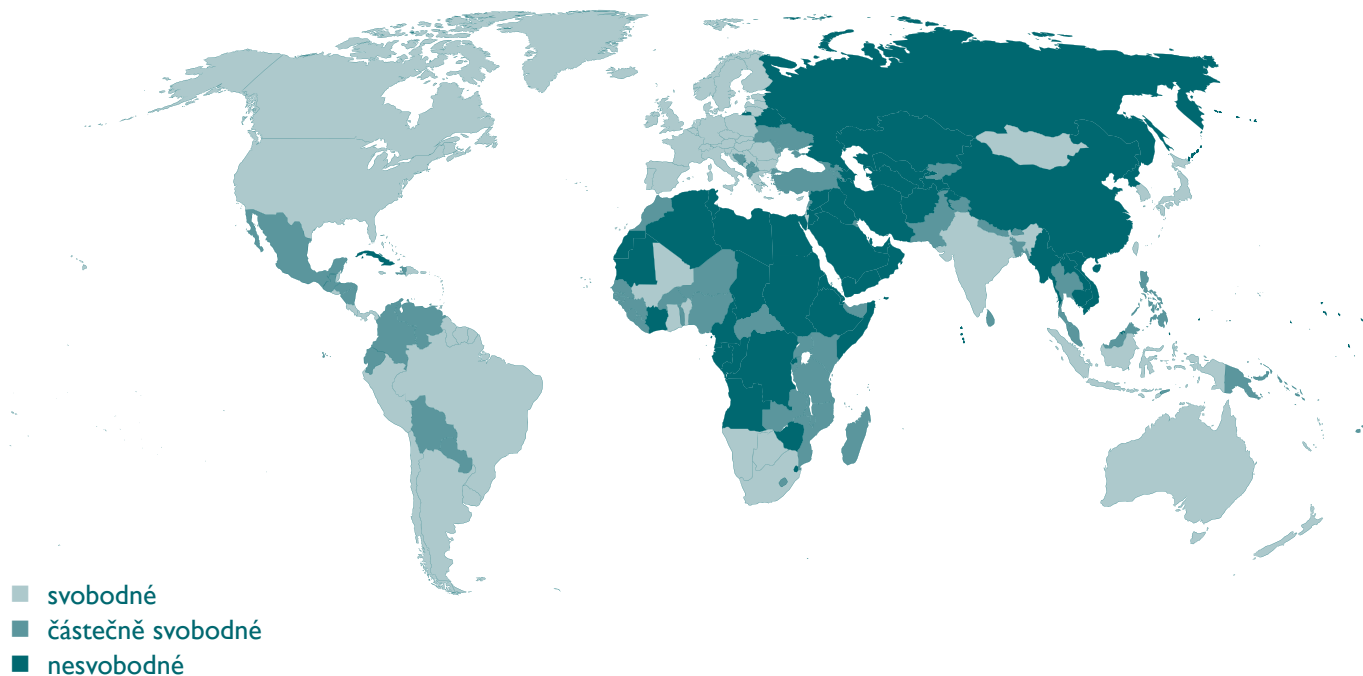
Druhá ropná krize byla důsledkem iránské revoluce. Po svržení iránského prezidenta Mohammada Rezy Pahlaviho, podporovaného Spojenými státy americkými, došlo ke znárodnění ropného průmyslu a nastolení islámské teokratické diktatury pod vedením ajatoláha Chomejního. Následovala iránsko-irácká válka, která probíhala od roku 1980 do roku 1988. Ve stínu těchto událostí se cena ropy zvedla až na 36 USD za barel.

Oba ropné šoky měly dalekosáhlé důsledky nejen pro vyspělé země, ale především pro rozvojové země, které nevladly ropná naleziště a jejich průmysl byl na ropě silně závislý. Výsledkem bylo enormní zadlužení těchto zemí. Část dluhu rozvojových zemí však pochází už z období dekolonizace, kdy koloniální mocnosti uvalily na své bývalé kolonie vysoké reparace.

Programy strukturálního přizpůsobení a liberalizace trhů rozvojových zemí: Rozvojové země, které chtěly získat půjčku na podporu hospodářského růstu a rozvoje od Světové banky či Mezinárodního měnového fondu, musely přijmout tzv. Programy strukturálního přizpůsobení (SAPs). Cílem těchto programů bylo oživení ekonomiky a zajištění vyrovnaného rozpočtu, a tím i schopnosti splácet dluhy. K tomu měla vést především tržní liberalizace, omezení veřejných výdajů (školství, zdravotnictví atd.), privatizace státních podniků a omezení subvencí do průmyslu a zemědělství.

Liberalizace trhů znamená omezení zásahů států do tržních pravidel a slouží především ke zjednodušení přesunu zboží z jedné země do druhé. Konkrétně se projevuje otevřením trhu pomocí snížení daní, cel, kvót a jiných opatření. Proces tržní liberalizace značně zúžil prostor vlád jednotlivých zemí pro rozhodování o vlastních politických krocích a omezil jejich schopnost chránit domácí průmysl a zemědělskou výrobu před konkurencí z vnějšku. Jakkoliv byla orientace na volný trh úspěšná při obnově poválečné Evropy, v rozvojovém světě nebylo často na čem stavět, a tak tyto pokusy o rozvoj skončily v mnoha případech fiaskem. Některé země, jako například Zambie, se po zavedení těchto opatření dostaly do naprosté chudoby. Další velmi problematickou stránkou půjček od SB a MMF bylo neuvážené půjčování diktátorským režimům, které zadlužily své země na mnoho generací.

Státy světa podle míry svobody

Zdroj: www.freedomhouse.org

V roce 1999 byly programy strukturálního přizpůsobení nahrazeny tzv. Nástrojem pro snižování chudoby a zabezpečení růstu (Poverty Reduction and Growth Facility, PRGF), který více zohledňuje sociální aspekty a klade důraz na propojení programů s národními strategiemi pro rozvoj.

2/ Současná politická situace v rozvojových zemích

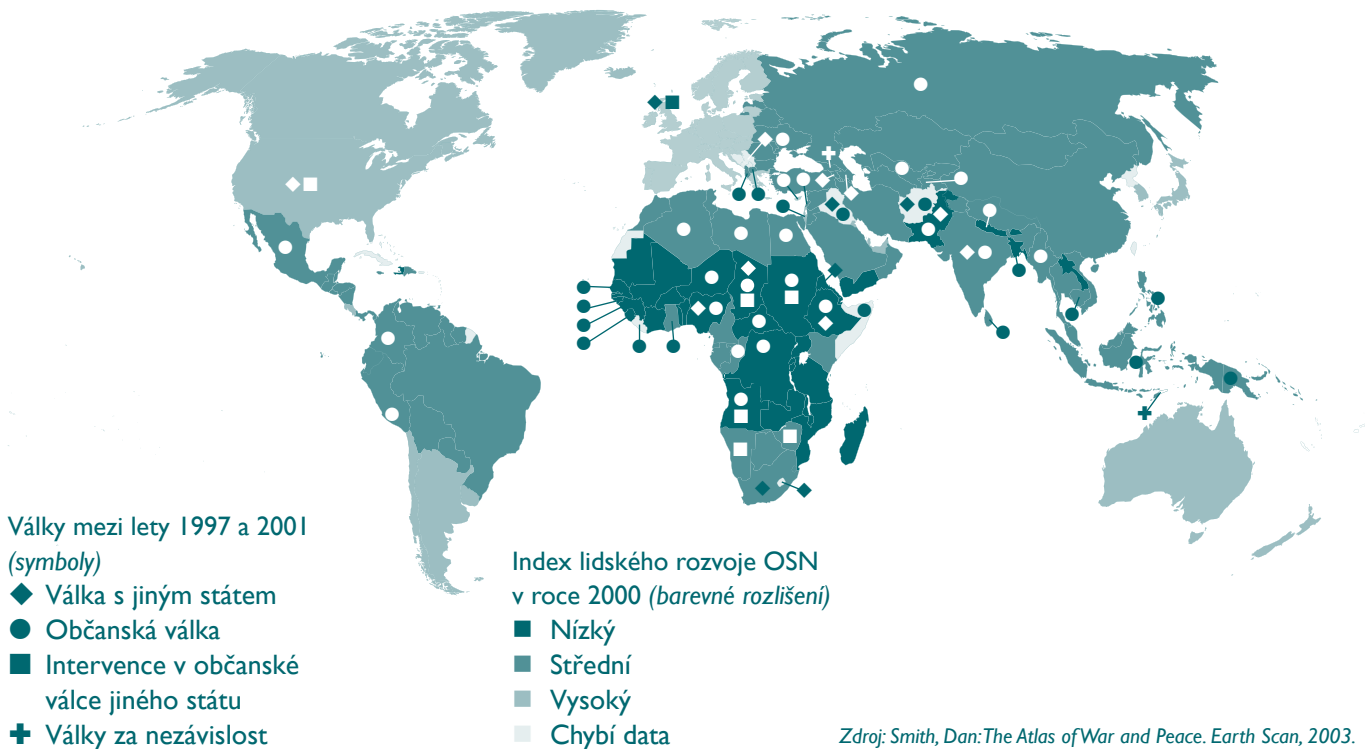
Základní podmínkou pro zajištění potravinové bezpečnosti je stabilní politická situace a mír. Rozvojové země se ale často potýkají s vnitropolitickými problémy, korupcí a špatnými politickými rozhodnutími. Nevhodná hospodářská politika přímo zavinila některé z největších hladomorů v historii lidstva (viz I. kapitola).

Podle americké organizace Freedom House žije v současné době pouhých 43 % obyvatel planety v plně svobodných zemích, zatímco zbylých 57 % žije v částečně demokratických nebo nedemokratických zemích (viz mapa výše).

Mapa na straně 42 ukazuje státy rozdělené podle indexu lidského rozvoje (stanoveného každoročně Rozvojovým programem OSN) a zároveň výskyt různých druhů válečných konfliktů. Více než polovina zemí s nízkým indexem rozvoje zažila mezi léty 1997 a 2001 občanskou válku (oproti pouhým 2 % zemí s vysokým indexem rozvoje).

Úkolem vlád rozvojových zemí není jen zaručit stabilitu a bezpečí v zemi, ale také dbát na dodržování lidských práv a zajištění přístupu ke vzdělání, zdravotní péči a sociálnímu zabezpečení pro všechny obyvatele. Chudí a hladovějící lidé jsou ale opomíjenými skupinami s malým politickým vlivem, proto státy často dostatečně nechrání jejich práva. Většina států se soustředí spíše na aktivity, které přináší do země peníze (podpora exportu a zahraničních investic), než na zajištění potravinové bezpečnosti. Zodpovědné vlády rozvojových zemí by měly podporovat drobné zemědělce, řemeslníky a provozovatele služeb a zmírňovat negativní dopady světového trhu na jejich živobytí.

Index lidského rozvoje a války

Hlad jako zbraň

Podle Světového potravinového programu jsou za problém hladu z celých 35 % zodpovědné válečné konflikty. Někdy se dokonce hlad používá jako zbraň proti určité části obyvatelstva, jako v případě oblasti Biafra. V roce 1967 vyhlásil jeden z nejvýznamnějších kmenů v Nigérii (Igbo) samostatnost. Pod názvem Republika Biafra ale vydrželi bojovat za svoji nezávislost pouhé 3 roky. Museli se totiž vypořádat nejen s nigerijskými vojsky, ale také s katastrofálním hladomorem, který byl uměle vyvolán nigerijskou vládou odříznutím Biafry od zásobování. Odhadovaný počet obětí hladomoru překračuje 1 milion.

Dalším příkladem, tentokrát ze současnosti, je situace uprchlíků v Laosu. Během války ve Vietnamu (1965-73) rekrutovala americká Ústřední zpravodajská služba (CIA) příslušníky etnické skupiny Hmong pro odboj proti severovietnamské armádě. Po porážce a odchodu amerických vojsk byli Hmongové perzekuováni komunistickým režimem, který ovládl Laos po pádu království. Do dnešní doby se musí před vládními vojsky skrývat v lesích, stěhují se z místa na místo a živí se prakticky výhradně lesními rostlinami. Trpí podvýživou a špatným zdravotním i psychickým stavem. Děti těchto veteránů odboje nikdy nepoznaly civilizaci.

3/ Napomáhá světový trh k dosažení potravinové bezpečnosti?

Světový trh umožňuje relativně rychlý přesun zemědělských produktů a potravin na dlouhé vzdálenosti. Může tedy pomoci řešit nedostatek potravin v některé oblasti jejich dodáním z oblasti s přebytky. Někdy ovšem tento systém funguje i opačným směrem. Hlavním úskalím trhu s potravinami je, že jsou potraviny brány jako jakékoliv jiné zboží („*business as usual*“), ačkoliv na jejich dostupnosti závisí životy nás všech. Potraviny se v tomto systému nepřesouvají tam, kde je jich zapotřebí, ale tam, kde je silnější kupní síla. Tento princip může v budoucnu ohrozit i naši potravinovou bezpečnost. Podívejme se nyní na různé aspekty světového tržního systému, které mají na potravinovou bezpečnost vliv.

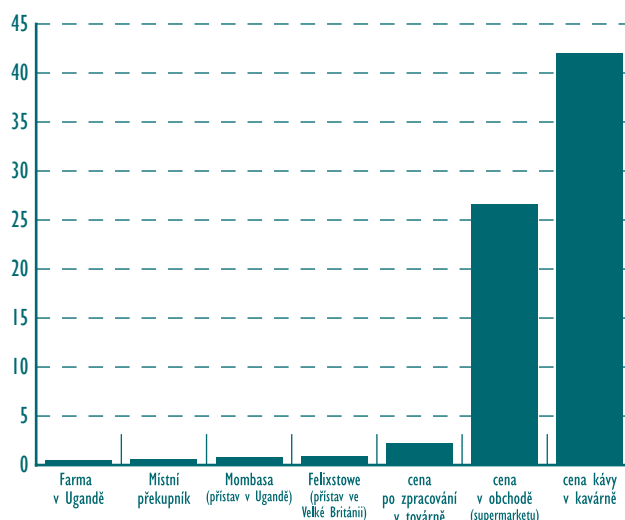
a/ Dovoz levných produktů z vyspělých zemí do rozvojových zemí

Vyspělé země často dotují své zemědělské produkty (např. v rámci Společné zemědělské politiky Evropské unie), aby uspěly na světových trzích. Tyto dotace uměle snižují cenu zemědělských produktů a potravin. Rozvojové země, které přijaly politiku Světové banky a Mezinárodní měnového fondu a liberalizovaly své trhy, omezily svou schopnost bránit své vlastní podniky, řemeslníky a zemědělce před konkurencí z vnějšku. V dnešní době tak musí zemědělci z rozvojových zemí soutěžit se zahraničními vysokoprodukčními podniky a jejich dotovanými produkty. Příkladem může být dovoz českého mléka do Bangladéše, kam se za velmi nízké ceny vyváží téměř 10 % české produkce. Podobná situace nastává v Kamerunu a dalších zemích, kam putují drůbeží zbytky, které se ve vyspělých zemích nespotřebují. Kvůli zájmu spotřebitelů o určité části drůbežního masa (především o prsní řízky), vznikají přebytky ostatních částí. Ty pak ničí chovatele drůbeže i ostatních domácích zvířat v zemích, kam se dováží. Haiti byla v 80. letech potravinově soběstačná země (dokonce čistý vývozce zemědělských produktů). Po přijetí liberalizační politiky začala do Haiti proudit levná rýže ze Spojených států amerických, která nyní představuje až 90 % místně zkonsumované rýže. Dovozem levných potravin do rozvojových zemí můžeme snížit hlad pouze krátkodobě. Z dlouhodobého hlediska má takováto politika (stejně jako dlouhodobá potravinová pomoc) negativní dopady na místní hospodářství.

b/ Orientace na vývozní plodiny a chybějící zpracovatelský průmysl v rozvojových zemích

Již za dob kolonialismu se v rozvojových zemích kladl důraz na produkci plodin, které nebylo možné v západním světě vypěstovat (káva, kakao, tabák, květiny, nové rostliny na výrobu biopaliv atd.), zatímco zpracovatelský průmysl zůstával opomenut. Tento trend pokračuje dodnes, podporován pravidly světového trhu. Například hlavním vývozním artiklem Ghany jsou kakaové boby. Přesto se v této „zemi čokolády“ tabulka čokolády shání velmi těžko. Kakaové boby se z Ghany do Evropské unie dováží bez cla, zatímco na dovoz čokolády je uvaleno 25 % clo. Proto se výroba čokolády v Ghaně nevyplatí. Mnohé země produkující kakaové boby jsou závislé na dovozu čokolády z Evropy. Cena na místním trhu je tak ještě vyšší než v Evropě. V Indonésii, kde kakaovníky rostou na každém rohu, stojí tabulka čokolády třetinu průměrné denní mzdy. Clo na dovoz kávových bobů je 9 %, na dovoz instantní kávy 18 %. Surový cukr je možné dovézt s pouze 1% clem, ale na dovoz zpracovaného a baleného cukru je uvaleno clo ve výši 20 %. Zpracovatelský průmysl (a tudíž i větší část zisků) tak zůstává v rukách vyspělých zemí. Následující graf ukazuje, že ugandský farmář získá 0,14 USD za kilogram kávy, zatímco obchodní řetězec prodá kilogram kávy za 200násobnou cenu (28 USD).

Pohyb ceny kávy od pěstitelů v Ugandě až po prodejce v kavárně ve Velké Británii (ceny narůstají z 0,14 USD na 42 USD)

Zdroj: Shun Ferrit and Peter Robbins, 2003
IAASTD/Ketill Berger, UNEP/GRID-Arendal

Exportní plodiny často soupeří s ostatními plodinami o důležité produkční faktory, jako je voda a půda, a tak je omezeno pěstování plodin pro místní spotřebu. Tento stav však nemají na svědomí jen pravidla světového trhu, ale také místní vlády, které preferují rychlé zisky z exportu komerčních plodin před zajištěním potravinové bezpečnosti pro své obyvatele.

c/ Nešetrné zahraniční investice

1. Zábory půdy

Jedním z hlavních důvodů, který Řeky vedl k zakládání kolonií, byl prostý – Řecko již nemohlo poskytnout všem svým obyvatelům dostatek úrodné půdy, a proto je exportovalo do dnešního Turecka, Itálie či na černomořské pobřeží. Protože však potřebovalo obilí pro své občany, tak udržovalo s koloniemi úzké kontakty. V podobné situaci se později ocitl i Řím, jehož obyvatelé všude po březích Středozemního moře opakovali stejně nešťastný vzorec chování. Lesy byly vykáceny a zpočátku dobrá úroda se postupně zhoršovala. Mnohokrát narážíme v římské literatuře na dobové stesky, že svět zestárl, nemá sílu a neplodí.

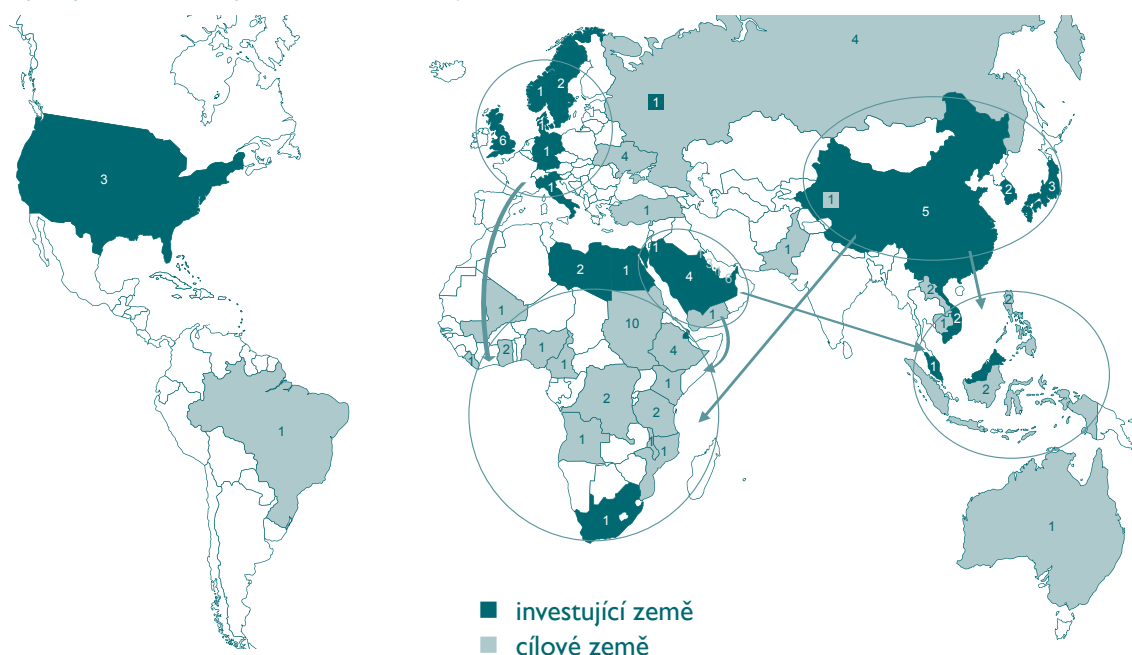
Cílek, Václav: *Tsunami je stále s námi*. Alfa Publishing, Praha, 2006, s. 85

Dalším prostředkem pro využívání zdrojů jednotlivých oblastí v rozvojovém světě bohatšími státy mohou být nešetrné zahraniční investice, např. do půdy. Země, které bojují s přelidněním, si kvůli zajištění své potravinové bezpečnosti často pořizují půdu v rozvojových zemích. Václav Cílek uvádí, že například Saúdská Arábie nemá dostatek orné půdy a prakticky žádné zásoby vlastní vody, takže si vytváří zemědělské farmy v Etiopii. Kvůli zavlažování plánuje výstavbu několika přehrad na Modrém Nilu, což přinese zhoršení situace v Egyptě. Čínské investice do africké půdy byly dokonce Güntherem Nookem, hlavním tvůrcem německé politiky ve vztahu k Africe, označeny za jednoho z viníků hladomoru v Africkém rohu v roce 2011.

Místní lidé, kteří mají velmi špatnou vyjednávací pozici a nemají dostatečně zajištěna svá práva na vlastnictví půdy, musí své pozemky kvůli těmto investicím opustit, a to za tichého přihlížení nebo dokonce pod nátlakem vlastní vlády. Podle organizace Oxfam bylo v roce 2011 zahraničními investory využíváno na celém světě 79,9 milionů hektarů půdy, což představuje více než desetinásobek plochy České republiky. Více než 50 milionů hektarů bylo zakoupeno či pronajato v Africe. Směr těchto investic ukazuje následující mapa.

Zahraněční investice do zemědělské půdy: investoři a cílové regiony, 2006 – květen 2009

(počet podepsaných a realizovaných obchodních dohod)

Zdroj: http://www.unctad.ch/en/docs/iwir2009_en.pdf

II. Další nešetrné zahraniční investice

Mnohé rozvojové země jsou velmi bohaté nejen na půdu, ale také na zemědělské produkty a další suroviny. Zahraniční společnosti, které mají o tyto suroviny zájem, často nehledí na vliv svých investic a obchodů s těmito surovinami na místní populaci. Jako příklad může sloužit již zmíněná ropa v Nigérii, dále koltan v Demokratické republice Kongo, diamanty v Sierra Leone, plantáže sóji v Brazílii, banány v Guatemale, palma olejná v Indonésii, plodiny na výrobu biopaliv a mnoho dalších. Místní elity mají zájem o co nejvyšší zisky, a tak podporují vyčerpávání zdrojů i pracovních sil za každou cenu. Výsledkem je poškození životního prostředí, porušování práv místních lidí, nebo dokonce konflikty a občanské války.

Květinový průmysl v Keni

Jedním z alarmujících příkladů nešetrného využívání přírodních zdrojů rozvojových zemí zahraničními investory je květinový průmysl v Keni. Masajové žijící v okolí Kilimandžára se tradičně živili pastevectvím. V současné době však trpí nedostatkem vody, kvůli němuž téměř veškerý dobytek uhynul a Masajové se tak stali závislími na potravinové pomoci OSN. Voda z Kilimandžára jejich územím sice proudí, ale pouze v podzemním potrubí, které ji odvádí daleko k jezeru Naivasha. Tam slouží na zavlažování více než 30ti rozsáhlých květinových farem produkujících květiny pro evropský trh. Téměř polovina růží dovezených do Evropské unie pochází právě z Keni. Na vypěstování jedné růže se přitom spotřebuje celkově pět litrů vody. Hladina jezera Naivasha již poklesla o jednu čtvrtinu oproti svému původnímu stavu.

Květiny však nejsou jediným příkladem. Zahraniční společnosti ovládají také keňskou produkci čaje a kávy, cestovní ruch a bankovníctví. Celých 70 % keňského národního důchodu je v rukou cizinců, převážně Britů, kteří vládli v této bývalé kolonii do roku 1963.

III. Biopaliva

Dalším velmi diskutovaným motorem pro nešetrné zahraniční investice v rozvojových zemích je politika biopaliv. Biopaliva se získávají z biomasy a většinou se o nich hovoří v souvislosti s využitím v dopravě. Bionaf-ta slouží jako náhrada nebo příměs klasické nafty a pro její výrobu se využívají olejné plodiny, například řepka, palma olejná aj. Etanol, který nahrazuje benzín, se vyrábí z rostlin obsahujících cukry, jako je kukuřice, pšenice a cukrová třtina. Většina biopaliv se tedy vyrábí z rostlin původně určených pro potravinářský průmysl, což způsobuje nárůst cen potravin na světových trzích, zábory půdy a dalších produkčních faktorů ve prospěch našich automobilových nádrží.

V roce 2003 se Evropská unie zavázala přidávat do roku 2020 do fosilních paliv 10 % biosložky. Stejně tak Spojené státy americké zavedly povinnost přimíchávání biopaliv do konvenčních paliv. Tyto snahy se odůvodňují z hlediska ekonomického (dosažení energetické soběstačnosti snížením závislosti na dovozu ropy) a ekologického (snížení koncentrace skleníkových plynů). Zda a případně o kolik biopaliva snižují produkci skleníkových plynů, je však sporné. K růstu rostlin je potřeba hnojivo, rostliny je třeba sklídit, transformovat na biopaliva a přemístit do nádrží automobilů. To vše s sebou nese spotřebu energií, většinou fosilních. Podle některých kalkulací výroba etanolu a jeho spalování produkuje až dvakrát tolik emisí skleníkových plynů než těžba a spalování benzínu, zvláště pokud pro účely získání potřebné biomasy došlo k odstranění lesního porostu či k využití půdy bohaté na uhlík. O evropské energetické soběstačnosti se v případě využití biopaliv také příliš mluvit nedá. Pro splnění cíle stanoveného pro rok 2020 bude Evropa potřebovat 20,6 miliard litrů biodieselu. Více než 20 % celkové spotřeby bude nutné do Evropy dovést, a to především ve formě palmového oleje z Indonésie a Malajsie.

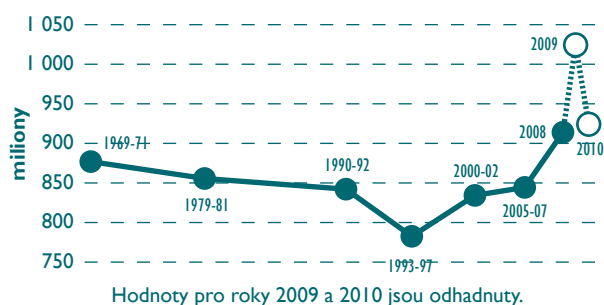
Pěstování palmy olejné ve velkém je v těchto zemích příčinou masivního kácení tropických deštných lesů. V Latinské Americe stojí za podobnými praktikami cukrová třtina. V Barmě využívá vojenská junta nucených prací pro obdělávání polí dávivce černého (*Jatropha curcas*). Také v Senegalů se rozhodli pěstovat dávivec ve velkém. V roce 2007 vláda uvalila na všechny venkovské oblasti povinnost část půdy vyhradit pro pěstování tohoto keře. Například v regionu Tambacounda je k tomuto účelu určeno 23 500 ha, zatímco na pěstování ostat-

ních plodin zbývá pouhých 7 200 ha. Senegal je přitom zemí, která 60 % svých potravinových potřeb pokrývá dovozem. V Mali naopak farmáři pěstují jatrophu dobrovolně a díky pomoci Německé rozvojové agentury (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit) jsou schopni si vyrobit ze semen olej, který používají na elektrifikaci vesnic. Podobné lokální projekty mohou mít velký význam pro odstranění chudoby, velká část produkce biopaliv ale opouští zemi původu a putuje na světový trh.

d/ Nárůst cen potravin a potravinová krize v roce 2008

Velkým zásahem do potravinové bezpečnosti rozvojových zemí byl nárůst cen potravin během potravinové krize v roce 2008. Svou roli zde sehrálo počasí, ale také **ekonomická krize v roce 2007, politika biopaliv, cenové spekulace** aj. Nárůst cen potravin nejhůře dopadá právě na obyvatele rozvojových zemí. Zatímco občan Evropské unie vydá za potraviny průměrně 20 % svého příjmu, obyvatel rozvojové země vydá až 80 % příjmu. To znamená, že pokud se cena potravin zvedne o 10 %, obyvatel Evropské unie zaplatí za potraviny 22 % příjmu, zatímco obyvatel rozvojové země 88 %. Kvalitu našeho života tento nárůst tedy příliš neovlivní, naopak člověk žijící v rozvojové zemi musí omezit své zbylé výdaje téměř na polovinu (při zachování stejné úrovně výživy). Během potravinové krize v roce 2008 se však ceny potravin průměrně zvýšily dokonce o 43 % a cena pšenice vzrostla o 146 %. To je hlavní důvod nárůstu počtu hladovějících v letech 2008 a 2009, který je vidět na následujícím grafu. Nárůst cen potravin je také považován za jeden ze spouštěčích faktorů tzv. arabských revolucí v roce 2011.

Počet podvyživených lidí ve světě

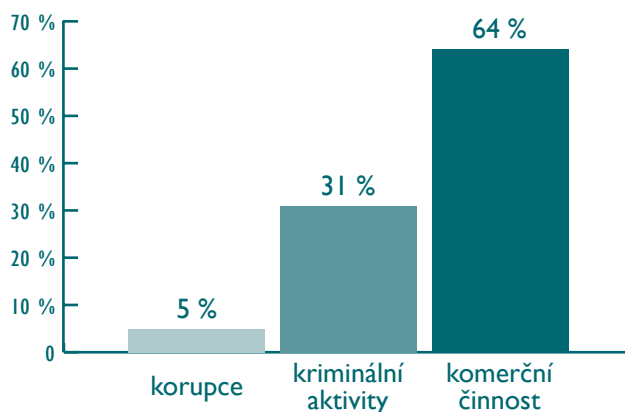
Zdroj: <http://www.fao.org/docrep/013/i2050e/i2050e.pdf>

Spekulace s komoditami na světových trzích jsou přirozeným regulátorem poptávky a nabídky. Problematické však je, že v dnešní době již většina spekulantů nemá nic společného s produkcí a distribucí potravin – ty jim pouze projdou rukama ve formě cenných papírů, zdražené o zisk spekulantů. Skutečnost, že jsou potraviny na světovém trhu brány jako jakékoliv jiné zboží, jim umožňuje, aby využívali potravinových krizí ke svému obohacení i za cenu zhoršení potravinové bezpečnosti v rozvojových zemích. Spekulanti začnou v době nedostatku základních zemědělských komodit nakupovat tyto komodity ve velkém, takže jejich nabídka na trhu dále klesá a cena ještě více vzroste. Teprve pak zboží opět prodají. Mnoho ekonomů a politických představitelů se snaží spekulace omezit a více kontrolovat trh s potravinami, avšak zatím bez větších úspěchů.

e/ Daňové a kapitálové úniky

Téma daňových a kapitálových úniků z rozvojových zemí je z hlediska ekonomické situace těchto zemí velmi důležité. „Je protimluvem podporovat navýšení rozvojové pomoci, ale zároveň zavírat oči před činností nadnárodních společností a dalších subjektů, jež podkopávají daňovou základnu rozvojových zemí,“ konstatuje Trevor Manuel, bývalý jihoafrický ministr financí. V současné době na každý dolar, který míří do rozvojových zemí ve formě rozvojové spolupráce, připadá až 7 dolarů (v závislosti na použitých statistikách), které se vrátí zpět do vyspělých zemí skrze pololegální či nelegální postupy.

Hlavní příčiny úniku kapitálu a jejich podíl na celkovém objemu úniku kapitálu z rozvojových zemí

Zdroj: Eurodad: Addressing Development's Black Hole: Regulating Capital Flight, květen 2008.

Daňové ráje jsou země, kde je velmi nízká daňová zátěž pro soukromé podniky a stabilní politická situace. Takové země se pak stávají domovem mnoha zahraničních společností. Jedná se většinou o malé země s nízkým počtem obyvatel, které však vykazují vysoké ekonomické výkony. Počet založených společností v některých daňových rájích dokonce převyšuje počet obyvatel. Podle střízlivých odhadů, dosahují ztráty rozvojových zemí způsobené únikem kapitálu 500 – 800 miliard dolarů ročně, což několikanásobně převyšuje roční globální rozpočet na rozvojovou spolupráci.

Tento problém se však netýká pouze rozvojových zemí, ale i například České republiky. V daňových rájích sídlí více než 11 000 českých firem a státní rozpočet tak přichází o miliardy korun. Příkladem daňových rájů je Nizozemí, Kypr, Švýcarsko, Lucembursko, Britské panenské ostrovy, Marshallovy ostrovy aj.

f/ Jak jsme na tom my

Rozdělení zemí na rozvojové a vyspělé je velmi zavádějící. Možná nás uklidňuje, že patříme do druhé jmenované skupiny, a myslíme si, že nám problémy rozvojových zemí uvedené v této příručce nehrozí. Pravdou je, že hlad se v České republice týká jen menších skupin obyvatel. Neměli bychom však usínat na vavřínech. Zodpovědná vláda by měla přijímat opatření ke zvýšení potravinové soběstačnosti a k eliminaci rizik plynoucích z možného dopadu nedostatku potravin nebo náhlého růstu jejich cen. Zatím ale pomalu ztrácíme svoji potravinovou soběstačnost a stáváme se stále více závislími na dovozu potravin. Alarmující je situace v případě zeleniny. V roce 2000 byla víc než polovina zeleniny, kterou Češi snědli, tuzemská. V roce 2008 už bylo dováženo zeleniny téměř 90 %.

Podobnost s vývojem v rozvojových zemích můžeme sledovat také u vývozu naší zemědělské produkce. I v České republice totiž roste podíl vyvezených surovin na úkor hotových výrobků a zpracovatelský průmysl se přesouvá mimo naše území.

Některé zahraniční investice do české půdy zase nápadně připomínají zábory půdy v rozvojových zemích. Například zemědělci z moravských Nošovic, především pěstitelé slavného nošovického zelí, byli různými rozporuplnými metodami přesvědčeni, aby prodali svá pole automobilce Hyundai, která si na jejich polích postavila

obrovskou továrnu. Podobně jako rozvojové země musíme i my čelit vlivům světového obchodního systému a snažit se do něj vstoupit jako plnohodnotní hráči. ■

Použité zdroje:

- Technical Centre for Agricultural and Rural Cooperation (CTA, 2011): *Briefing n. 21 – Geopolitics of Food: implications for ACP* (http://brusselsbriefings.files.wordpress.com/2011/03/br21_reader_geopolitics-of-food-version-en-ligne1.pdf)
- Freedom House (2011): *Freedom in the World 2011 Survey Release* (<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=594>)
- Tožička, Tomáš (2003): *Africká krize – její počátky a dopady* (<http://www.jedensvet.org/africkakrize.html>)
- Shah, Anup (2007): *Causes of the Debt Crisis* (<http://www.globalissues.org/article/29/causes-of-the-debt-crisis>)
- WB (2011): *Rising global interest in farmland* (http://siteresources.worldbank.org/INTARD/Resources/ESW_Sept7_final_final.pdf)
- Cílek, Václav (2011): *Za občanskými válkami stojí i boje o vodu* (http://www.rozvojovka.cz/za-obcanskymi-vačkami-stoji-i-boje-o-vodu_221_903.htm)
- Kosová, Kateřina: *Rizikantní krása květin: Environmentální a sociálně-ekonomické důsledky květinového průmyslu a informovanost spotřebitelů*, diplomová práce, Masarykova univerzita 2006
- Vetter, Marcus; Steinberger, Karin (2009): dokumentární film *Hlad (Hunger)*, Germany
- MyAfrica (2007): *Kenya's Wealth in Foreign Hands* (<http://myafrica.wordpress.com/2007/05/25/kenyas-wealth-in-foreign-hands/>)
- Oxfam International (2008): *Another Inconvenient Truth – How biofuel policies are deepening poverty and accelerating climate change* (<http://www.oxfam.org/policy/another-inconvenient-truth>)
- Balajová, K.; Vaculík, M. (2008): *Potravinový nebo palivový* (<http://glopolis.org/cs/clanky/potravinovy-nebo-palivo/>)

- ActionAid International (2008): *Food, Farmers and Fuel: Balancing Global Grain and Energy Policies with Sustainable Land Use* (http://www.concordeurope.org/Files/media/0_internetdocumentsENG/3_Topics/Topics/10_Food_security/CONCORD%20documents/AAIBiofuels-ActionAid-Nov-2008.pdf)
- FIAN International (2004): *The Right to Food: A Resource Manual for NGOs* (<http://shr.aaas.org/manuals/food/RTF.pdf>)
- Vidal, John (2011): *Food speculation: „People die from hunger while banks make a killing on food“* (<http://www.guardian.co.uk/global-development/2011/jan/23/food-speculation-banks-hunger-poverty>)
- USAID (2009): *USAID Responds to Global Food Crisis* (http://www.usaid.gov/our_work/humanitarian_assistance/foodcrisis/)
- Pospěchová, Petra (2011): *Jak cestuje zelenina? Rozinky máme z Chile, kopr z Izraele a salát ze Španělska* (<http://zpravy.ihned.cz/cesko/c1-51966010-jak-cestuje-zelenina-rozinky-mame-z-chile-kopr-z-izraele-a-salat-ze-spanelska>)

Není člověk, není problém

Co potřebujeme:

kopie rozhovoru s názvem *Není člověk, není problém* (časopis Respekt č. 3 / 2004), větší papíry / flipcharty

Předpokládaný čas: 45 minut

Cíle:

- Žáci najdou souvislosti mezi konkrétními událostmi a hladomorem na Ukrajině ve 30. letech 20. století.
- Žáci uvedou ekonomické a politické podmínky nutné pro zajištění potravinové bezpečnosti.
- Žáci vyvodí, jak současné světové dění může ohrožovat potravinovou bezpečnost.

ČAS
10
min

I. krok

- Zeptejte se žáků, co by mohlo znamenat **Není člověk, není problém**. Každý ať si alespoň jednu myšlenku napíše.
- Vyzvěte je, aby se zamysleli nad tím, jak může tento výrok souviset s problematikou hladu a nedostatkem jídla, a diskutujte možné souvislosti v celé třídě.
- Řekněte jim, že si přečtou rozhovor s ukrajinským historikem Mychajlem Kirsenkem, kde se výrok *Není člověk, není problém* objeví. Předtím, než budou rozhovor číst, ať si zkusí vybavit, co vědí o historii Ukrajiny. Zmíněné informace můžete zapisovat na tabuli.

ČAS
20
min

2. krok

- Rozdejte studentům rozhovor Lenky Vinšové s historikem Mychajlem Kirsenkem o velkém hladomoru ve 30. letech na Ukrajině. Rozhovor vyšel v časopise Respekt č. 3 / 2004 pod názvem *Není člověk, není problém*. Rozhovor však dostanou bez otázek, které pokládala novinářka. Jejich úkolem během čtení tudíž bude vždy ke každé odpovědi přiřadit příslušnou položenou otázku, kterou vyberou z přiloženého seznamu otázek (ty jsou pochopitelně v přeházeném pořadí).

- Dále nechte žáky v textu podtrhat věty nebo části vět, v nichž jsou zmíněny konkrétní události nebo kroky, jež vedly k hladomoru na Ukrajině. O nich poté diskutujte v celé třídě.

Otázky k rozhovoru:

1. Co hladomor vyvolalo?
2. Kdy vypukl hladomor?
3. Existuje nějaký přímý doklad o Stalinových nařízeních?
4. To bylo ukrajinské obilí ve světě tak žádané?
5. Pro ty mladší: kdo to byl kulak?
6. Takže hlavním důvodem pro násilnou kolektivizaci byla potřeba zvýšit produkci obilí?
7. Před sedmdesáti lety vrcholil velký hladomor na Ukrajině. Kolik tehdy zahynulo lidí?
8. Jak to vypadalo prakticky?
9. Proč se nebouřili?

Správné pořadí otázek: 7., 1., 4., 6., 8., 5., 2., 9., 3.

Není člověk, není problém

S historikem Mychajlem Kirsenkem o velkém hladomoru *převzato a zkráceno z časopisu Respekt č. 3/2004, autorka Lenka Vinšová*

*?

Odhady počtu obětí se různí, uvádějí se čísla mezi pěti a deseti miliony mužů, žen a dětí. Ukrajinský prezident Kučma nedávno hovořil o deseti milionech, podle mého názoru se dá dokázat sedm a půl milionu obětí.

*?

Bylo tu několik příčin. Především politika komunistů, jejich vztah k rolníkům a spor s nimi. Komunisté potřebovali obilí. Jednak aby mohli shromážďovat co největší strategické rezervy pro případnou válku, jednak proto, že se rozhodli přeměnit zemi v průmyslovou velmoc: bylo třeba živit rozrůstající se města, obrovskou armádu a za obilí v zahraničí nakupovat stroje a odborníky.

*?

Sovětský svaz ho prodával za dumpingové ceny, čímž mimochodem přispěl ke vzniku světové hospodářské krize v roce 1929. Na nákup obilí od domácích rolníků ale neměl stát dost peněz a často stanovil výkupní ceny na pouhý zlomek ceny tržní. Za těchto podmínek odmítali rolníci obilí prodávat. Komunisté navíc neměli s hospodařením žádné zkušenosti, dělali ohromné rezervy obilí pro případ války, ale nechávali ho nechráněné a mnoho zásob shnilo. Vyzývali pak rolníky k tomu, aby byli uvědomělí a dávali zadarmo státu všechny své zásoby. To oni ovšem odmítali. Za této situace se Stalin rozhodl pro násilnou kolektivizaci zemědělství. Trvala několik let a jejím přímým důsledkem byl hladomor, o němž mluvíme.

*?

Nejen to - mimochodem po kolektivizaci produkce obilí na Ukrajině rok od roku klesala, zatímco požadavky státu se zvyšovaly. Komunisté navíc ukrajinské rolníky podezírali z toho, že jsou nositeli snah o ukrajinskou nezávislost, a také je považovali za své „třídní nepřátele“. Tim byl pro ně každý, kdo vlastnil soukromý majetek. Po znárodnění průmyslu rolníci zůstali posledními soukromníky, ukra-

jinská vesnice byla založena na individualismu, který stál komunistům v cestě za jejich cílem, jímž byla přece převýchova lidstva. Proto musela být zlikvidována.

*?

Rolníci přicházeli o majetek, byli nuceni vstupovat do kolchozů a současně byl vyhlášen boj proti kulakům.

*?

Podle komunistů bohatý sedlák, který vykořisťuje jiné lidi. Místní funkcionáři mohli proti těmto „třídním nepřátelům“ bojovat jakýmikoli prostředky: kulaci byli připraveni o majetek, čekala je deportace na Sibiř s celou rodinou, často smrt. Když došla zásoba kulaků, byli za ně prohlášeni středně majetní rolníci. Ani chudina se represím neubráníla, i když se odtud rekrutovali také aktivisté, kteří likvidaci venkova a kulaků s chutí pomáhali.

*?

Fatální nedostatek potravin se projevil počátkem 30. let. V srpnu 1932 navíc vyšel zákon o rozkrádání státního majetku, podle něhož mohl být až k trestu smrti odsouzen ten, kdo si na kolchozním poli vzal několik klásků. V tu dobu už hladem umíralo několik tisíc lidí denně. Bylo to strašné. V mnoha případech se musely matky rozhodnout, které z jejich dětí je životaschopnější a kterému nemá cenu dávat jíst. A to nezmiňuji případy, kdy nešťastní venkované hlady bláznili a zabíjeli se navzájem, případy kanibalismu...

*?

Vzpoury byly, ale nekoordinované. Navíc při kolektivizaci asistovala Rudá armáda. Představte si, jak obtížné asi bylo sedláky přesvědčit pomocí letadel a tanků. Lidé z venkova se také pokoušeli utéct do města, kde nebyla situace tak katastrofální jako na vesnici, ale Rudá armáda hlídala cesty a železniční stanice.

*?

Nikde nenajdeme Stalinem podepsaný rozkaz, že ukrajinský venkov musí umřít. Ale nepřímých důkazů je spousta. Našly se třeba Stalinem podepsané texty, které sloužily pro vnitřní potřebu komunistické strany a v nichž se uvádí, že kulak musí být zničen nejen jako třída, tedy že přijde o svůj majetek a postavení na vesnici, ale musí být odstraněn i jako jednotlivec. Jak Stalin říkával: Není člověk, není problém.

ČAS
15
MIN

3. krok

- V menších skupinách necht' se žáci nejprve zamyslí nad otázkou: *Jaké ekonomické a politické podmínky musí být splněny pro to, aby byla zajištěna potravinová bezpečnost obyvatel? Své odpovědi zapíší na větší papír / flipchart.*
- Poté žáky vyzvěte, aby na další větší papír zapsali na základě svých znalostí o aktuálním světovém dění, *kteřé současné ekonomické a politické události naopak ohrožují potravinovou bezpečnost ve světě.*
- Odpovědi na obě otázky skupiny mezi sebou diskutují a společně v celé třídě shrnou výstupy z diskuze.

KEŇA, VESNICE M'BEMBE,
UZEMÍ MASAJŮ, R. 1960

V NAŠÍ VESNICI BÝVALO DŘÍVE VŠEHO
DOSTATEK. MĚLI JSME HODNĚ KRAV.

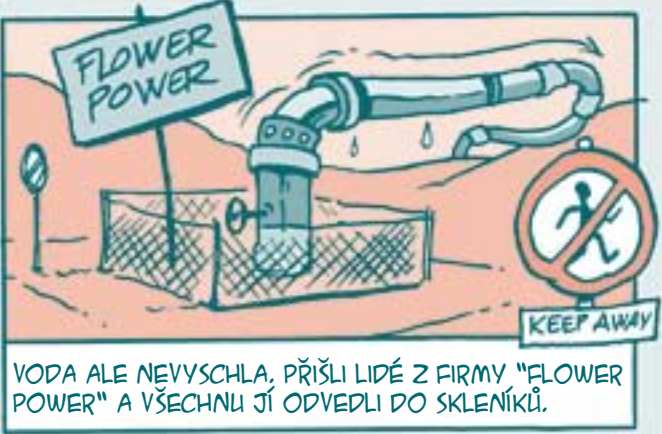
KEŇA, VESNICE M'BEMBE,
UZEMÍ MASAJŮ, R. 2012

DNES JSME ZÁVISLÍ NA POTRAVINOVÉ POMOCI.

NEMÁME TOTIŽ VODU. TĚMĚŘ VŠECHEN
DOBYTEK NÁM UHYNUL.

VODA ALE NEVYSCHLA, PŘIŠLI LIDÉ Z FIRMY "FLOWER
POWER" A VŠECHNU JÍ ODVEDLI DO SKLENÍKŮ.

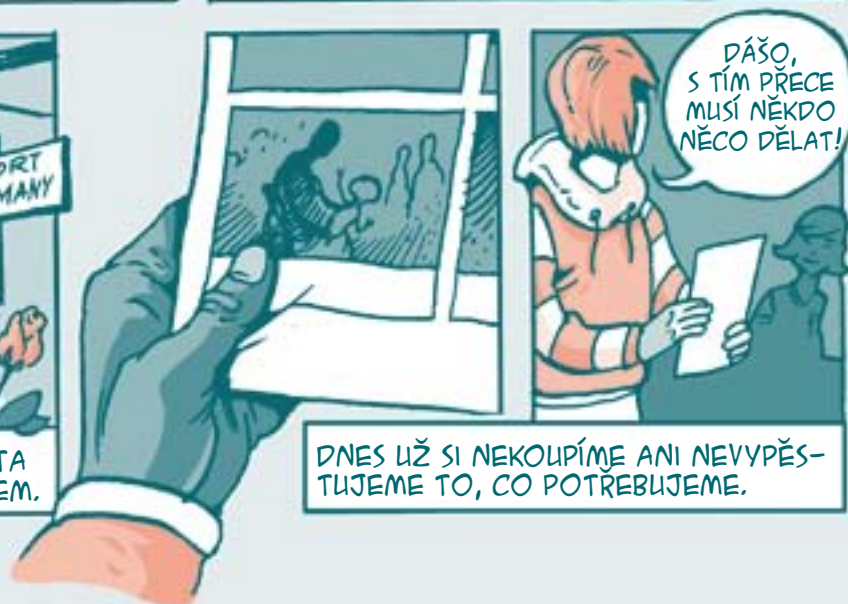
ROZHODL JSEM SE OPUSTIT SVOU VESNICI.
MOJE ŽENA A MÉ DĚTI TAM ZŮSTALY.

PRACUJI V JEDNOM Z TĚCH SKLENÍKŮ. ZALÉVÁM
RŮŽE. VYDĚLÁM SI SOTVA NA JÍDLA PRO SEBE.

KAŽDÝ DEN MYSLÍM NA TO, ŽE TA
VODA BYLA UKRADENA MÝM LIDEM.

DÁŠO,
S TÍM PŘECE
MUSÍ NĚKDO
NĚCO DĚLAT!

DNES UŽ SI NEKOUPIME ANI NEVYPĚS-
TUJEME TO, CO POTŘEBUJEME.

Jak z toho ven?

„Způsob, jakým lidé o hladu přemýšlejí, je největší překážkou k jeho odstranění.“ (Peter Rosset, Food First)

„Chudoba není něčím, co se prostě „jen tak děje“, jako třeba dešť. Naopak. Je to něco, s čím se dá za poměrně krátký čas leccos udělat.“ (Jeffrey D. Sachs, ředitel Projektu tisíci-letí OSN)

Chudoba a hlad mají mnoho příčin, řešení proto vyžaduje komplexní pohled a účast mnoha jedinců, uskupení a organizací. Vymýcení hladu je zodpovědnost vlád rozvojových i vyspělých zemí, soukromých společností, nevládních organizací, samotných hladovějících, ale i každého z nás. Je nutné si uvědomit, že v dnešním světě je vše propojené a naše rozhodnutí ovlivňují dění na všech kontinentech. Proto vznikl termín globalizace a jevy jako hlad, chudoba a klimatické změny označujeme za globální problémy, i když se zdánlivě týkají jen některých oblastí.

Ukázali jsme si, že podmínky, které nutí žít jednu miliardu lidí v chudobě, nevznikly náhodně, ale naopak vlivem naší civilizace. To je svým způsobem velmi pozitivní zjištění. Pokud naše civilizace tuto situaci vyvolala, dokáže ji také změnit. Je nutné překonat největší překážky bránící změně k lepšímu: nevědomost, lhostejnost a pasivitu.

Zajištění lidských práv a role chudých

Známé přísloví prisuzované čínskému mudrci Lao'c říká: „Dáš-li člověku rybu, nasytíš ho na jeden den. Naučíš-li ho však chytat ryby, poskytneš mu obživu na celý život.“

Podle Aurèle Destrée z analytického centra Glopolis ilustruje toto přísloví proměnu, kterou zaznamenal rozvojový diskurs a praxe od svých počátků v padesátých letech 20. století: od přístupu orientovaného na „pomoc“ nebo „dobročinnost“ zacíleného na poskytování služeb (rozdělování ryb), přes přístup zaměřený na „obživu“ (v jehož rámci se učí, jak se uživit chytáním

ryb nebo prodejem úlovku) a dále k „lidsko-právnímu“ přístupu k rozvoji (zajišťujícímu, že místní podmínky umožňují jedinci uživení).

Přístup založený na lidských právech (Human rights based approach) vnímá rozvoj z pohledu jednotlivce a zaměřuje se na definování a prosazování jeho práv spíše než na hospodářský růst státu. „Teorie hospodářského růstu potřebuje kompletně přehodnotit. Růst hrubého domácího produktu (HDP) měří pouze transakce v hotovosti. Lidský aspekt a přístup lidí k základním službám a právům musí být nezbytnou součástí hodnocení pokroku,“ říká odbornice na politiku a sociologii Susan George. Jak praví motto první Zprávy o lidském rozvoji (1990): „Skutečným bohatstvím národa jsou lidé.“

Duncan Green, vedoucí výzkumného oddělení organizace Oxfam, ve své knize *From poverty to power* ukazuje na zásadní vliv zajištění lidských práv pro potravinovou bezpečnost. Přibližuje nám situaci rybářky z Kambodži: „Ta žena již umí rybařit. Chtěla by pouze, aby její řeku opustili ilegální společnosti a pytláci. Chtěla by, aby její vláda nebudovala ohromné přehrady, které ji připravily o živobytí. Chtěla by, aby místní policie nebránila obyčejným lidem v přístupu k řece. Nechce charitu, ale pouze respekt k jejím základním právům.“

Přístup založený na lidských právech tak zdůrazňuje potenciál každého člověka pozvednout sebe a svoji rodinu z chudoby, pokud jsou jeho základní práva a svobody zachovány.

Podle knihy *World Hunger: 12 Myths* vídáme na televizních obrazovkách příliš často lidi zesláblé hladem, kteří jako by nás očima prosili o pomoc, a tak zapomínáme, že tito lidé jsou ve skutečnosti velmi silní. V podmínkách, ve kterých žijí, vyžaduje totiž pouhé přežití nesmírné úsilí. Přesto po celém světě můžeme sledovat hnutí místních lidí (např. družstva a svépomocné skupiny), kteří úspěšně pracují na změně své životní situace k lepšímu. Duncan Green tvrdí, že výzkumy v oblasti rozvoje se častěji zaměřují na možnosti pomoci zvenčí než na autonomní rozvoj zajišťovaný komunitami samotnými. Pokud se více podíváme na tyto již probíhající aktivity místních, můžeme opravit jejich vnímání celosvětovou komunitou jako pasivních a na cizí pomoci závislých jedinců.

Role vlád rozvojových zemí

Úkolem vlád rozvojových zemí je postarat se o zajištění politických, občanských, ekonomických, sociálních a kulturních lidských práv pro všechny své občany (právo na život, osobní svobodu, svobodu pohybu, myšlení, vlastnictví, právní ochranu, zdravotní a sociální péči, bezplatné vzdělání, právo na práci, volební právo, právo na potraviny, pitnou vodu atd.). Lidé by se měli ve své zemi cítit bezpečně a měli by mít možnost užít sebe a svou rodinu. Bohužel často vidíme, že vlády práva jednotlivců naopak porušují.

Příkladem zodpovědného přístupu a opravdové snahy o naplnění práva na potraviny pro všechny je program brazilské vlády Fome Zero (Zero Hunger), který funguje od roku 2003. Jeho součástí je přímá finanční podpora nejchudším rodinám, budování vodních nádrží v sušších oblastech, provozování nízkorozpočtových jídelen, vzdělávání, distribuce vitaminů a minerálů, podpora rodinných farem a poskytování mikropůjček. Podle bývalého brazilského prezidenta Inácia Lula da Silvy, který tento program zavedl, se podařilo mezi léty 2003 a 2010 pozvednout 28 milionů lidí nad hranici chudoby.

Důležitá je také ochrana přírodních zdrojů a bohatství země před jejich ničením a vyčerpáváním, ať už vlastními průmyslovými aktivitami nebo aktivitami zahraničních investorů. Demografické změny také nelze brát na lehkou váhu. Zajištění osvěty o plánování rodiny, rovnoprávnosti žen a budování systému sociálního zabezpečení by se mělo stát nedílnou součástí státní politiky.

Rozvojové země by měly mít možnost zvolit si cestu vhodnou pro svůj rozvoj a odmítnout provádět kroky, které jdou proti němu. Mělo by jim být umožněno chránit své hůře vyvinuté hospodářství před konkurenčním tlakem vyspělých zemí. Například v Senegalu vláda po konzultacích s místními zemědělskými organizacemi zavedla sezonní kvóty na dovoz cibule v době její sklizně. Tak se podařilo mezi léty 2003 a 2010 zvýšit spotřebu domácí cibule ze 40 000 tun na 170 000 tun. Podpora drobných zemědělců může významně přispět k nárůstu HDP. Kromě toho je zvýšení HDP vyvolané nárůstem zemědělské produkce až čtyřikrát úspěšnější ve snižování chudoby než zvýšení HDP v jiných odvětvích.

Role celosvětové komunity: pomáhat a neškodit

Často slyšíme, že bychom měli pomáhat řešit problémy v rozvojových zemích. Zkusme se ale na věc podívat jinak. Co kdybychom se nejdříve pokusili situaci nezhoršovat? V předchozích kapitolách jsme popsali mnoho příkladů škodlivých vlivů současného světového tržního systému, nevhodných politických rozhodnutí, nešetrného přístupu k přírodě a jejím zdrojům. To vše se může stát jen díky lhostejnosti a neinformovanosti světové veřejnosti. Nestačilo by poukázat na tyto škodlivé praktiky a změnit je?

Koncept globální zodpovědnosti vyjadřuje nutnost přijmout zodpovědnost za své aktivity a jejich dopady. To se týká především aktérů na světové úrovni (státy, mezivládní organizace, nevládní organizace a soukromé podniky), ale také všech jednotlivců. Ti všichni by se měli snažit eliminovat negativní dopady své činnosti na celosvětovou komunitu, ať už z hlediska ekonomického, politického, sociálního či environmentálního.

a/ Politická zodpovědnost

Politická rozhodnutí vyspělých zemí by neměla jít proti rozvojovým cílům a negativně ovlivňovat situaci v rozvojových zemích. Vyspělé státy si stanovily určité rozvojové cíle, avšak některé jejich další politiky dosažení těchto cílů přímo blokují. V rámci Evropské unie jsou často diskutovanými otázkami překotná politika biopaliv, vysoké zemědělské dotace na zemědělské produkty vyvážené do třetích zemí, neregulovaný trh (komoditní i finanční), nešetrné zahraniční investice, zábory půdy, znečišťování životního prostředí, vyčerpávání přírodních zdrojů rozvojových zemí, přísná migrační politika aj.

b/ Společenská odpovědnost firem

Hlavními hráči na světovém trhu jsou velké banky a nadnárodní korporace, tedy soukromé společnosti. Ty také z velké míry určují pravidla hry. Soukromníci zároveň vlastní většinu společností zabývajících se zemědělskou produkcí, výrobou potravin a obchodem (zemědělské podniky, výkupní a zpracovatelské společnosti, dopravci). Soukromý sektor je proto velmi důležitý pro zajištění potravinové bezpečnosti. Všechny společnosti, které

investují v rozvojových zemích, by měly dbát na dodržování lidských práv, zákonů a ekologických norem, aby nedocházelo k poškozování místních komunit a životního prostředí.

Obchody s virtuální vodou

Nikdy v historii lidstva nebylo tak laciné převézt obrovské náklady z jednoho kontinentu na druhý. Některé důsledky jsou až iracionální – jehněčí z Nového Zélandu je u nás lacinější než jehněčí ze Slovenska a jablka je možné dovážet až třeba z Argentiny. Svět si vyměňuje velké objemy zboží, ale za tím se skrývá např. spotřeba energie, množství odpadu, které při výrobě vzniká, a také množství vody. Na výrobu jednoho kilogramu obilí potřebujeme jeden až dva kubické metry vody. Jeden kilogram sýra nás stojí pět kubiků vody a na kilogram hovězího se spotřebuje dokonce šestnáct kubiků vody!

Amerika vyvážející obilí nebo Argentina exportující hovězí vlastně skrytě přemísťují virtuální vodu. Z dlouhodobého hlediska se nejspíš jedná o špatný obchod, protože zásoby podzemní vody nejsou nevyčerpatelné a pomalu, rok po roku, se zmenšují. Pokud spočítáme celkové množství virtuální vody, se kterou se na světě obchoduje, bude se jednat o celých 15 % veškeré lidmi spotřebované vody. Některé státy jako třeba Čína mají vyrovnanou bilanci, jiné jako třeba Jordánsko dováží asi 70 % virtuální vody. Největšími exportéry virtuální vody jsou USA, Kanada, Austrálie, Argentina a Thajsko a naopak nejvíc vody dováží Itálie, Jižní Korea a Holandsko. 67 % virtuální vody se vyváží ve formě obilí, 23 % jako maso a jen 10 % v podobě průmyslového zboží.

Případ virtuální vody však přeci jen klade jednu důležitou otázku: jaké další virtuální veličiny se vlastně skrývají za mezinárodním obchodem? Dětská práce, zaměstnanost a sociální smír nebo naopak vykořisťování chudých Číňanů ve vnitrozemí? Dovážím lidské štěstí nebo neštěstí? Ničím cizí zemi nebo jí pomáhám? Argentinský vývozce jablek zcela určitě ničí naše sady a jejich vlastníky a ani mu to nepřijde. Slušné či své pověsti dbalé zahraniční firmy si pomalu a váhavě dávají vypracovat ekologické a sociální audity svých výrobců, aby měly představu, co způsobují.

Cílek, Václav: *Krajiny vnitřní a vnější. Dokořán, s. r. o., Praha, 2005, s. 237 - 239*

c/ Odpovědnost jednotlivce aneb co může udělat každý z nás?

Vzdělávejme se a informujme ostatní. Pokud chceme něco změnit k lepšímu, musíme se o dané problematice dozvědět co nejvíce a pochopit zákonitosti jejího fungování. Šířením informací a svým příkladem můžeme změnit přístup našich přátel a rodiny, ale také celé komunity a urychlit tak změnu k lepšímu.

Nakupujme s rozmyslem. Zajímejme se, odkud pochází to, co kupujeme. Nákupem růží, které vyrostly v Keni, místním lidem nepomůžeme. Levné ponožky z Číny za sebou mají dělníky bez jakýchkoliv práv a často také dětskou práci. Vysokou spotřebou masa podporujeme rozlehlé plantáže sóji (používá se ke krmení skotu a dalších hospodářských zvířat), které vytlačují původní tropické lesy. Jídlo zbytečně nevyhazujeme. Snažme se kupovat místní produkty nebo produkty s co nejkratším řetězcem mezi výrobcem a spotřebitelem. Méně obalů znamená větší ohleduplnost k přírodě.

Chraňme životní prostředí. Nepřispívejme ke změně klimatu svou činností a zbytečně vysokou spotřebou. Snižujme svojí ekologickou stopu.

Cestujme zodpovědně. Pokud cestujeme do dalekých zemí, zajímejme se o místní lidi a ptejme se na jejich situaci a potřeby.

Pomáhejme hladovějícím a chudým lidem ve svém okolí.

Podpořme organizace, které pomáhají. Můžeme pomoci nejen finančně, ale také dobrovolnou prací a šířením informací, účastí na kampaních a osvětových akcích.

Choďme k volbám. Zajímejme se o představy politiků o rozvojové spolupráci a vyberme ty, kteří chápou propojenost a komplexitu světového dění. Příčina hladu neleží jen na kontinentech, kterých se nejvíce týká. Stejně tak jeho důsledky budeme stále více pociťovat i my v naší prosperující zemi.

Vybrané způsoby boje s chudobou a hladem

a/ Zelená revoluce

Jedním z diskutabilních přístupů k řešení chudoby a hladu je tzv. zelená revoluce. Ještě před koncem druhé světové války začala Rockefellerova nadace zkoušet v Mexiku tento nový přístup k zemědělství a boji s hladem. Účelem bylo intenzifikovat zemědělskou produkci a zvýšit její výnosy pomocí nových druhů zemědělských plodin a hospodářských zvířat, nových technologií a postupů. Tato metoda byla na mnoha místech úspěšná, jen v 50. letech vzrostla celková produkce obilovin o 250 %. Autor této myšlenky Norman Borlaug získal v roce 1970 Nobelovu cenu míru.

Jak jsme si ale vysvětlili v předchozích kapitolách, příčinou hladu často nebývá fyzický nedostatek potravin na daném území, takže samotné zvýšení zemědělské produkce není všehospásné. Zásadní je umožnit přístup k potravinám nejchudším vrstvám obyvatel. Zelená revoluce byla úspěšná především v Asii, naopak v Africe špatně rozvinuté trhy neumožnily přesun produkce z jednoho místa na druhé, a tak velká část úrody přišla vniveč. Intenzivní zemědělství navíc není vhodné do všech oblastí a je více náročné na vstupní suroviny (osivo, hnojiva, technologie) než konvenční zemědělství. Celkově se na jednotku produkce spotřebuje až 50 krát více energie.

b/ Mikrofinance

Přístup k finančním produktům je důležitým prostředkem v boji proti chudobě. Pro založení fungujícího podnikání je důležitá vstupní investice, bez níž se neobejde žádný začínající podnik. Nejchudším vrstvám obyvatel je však přístup k finančním produktům odepřen. Chudí lidé jsou z pohledu klasických finančních institucí nedůvěryhodní a poskytování služeb je nerentabilní. S tím se na konci 70. let minulého století rozhodl bojovat bengálský ekonom a univerzitní profesor Muhammad Yunus, který za svůj koncept mikrofinancování získal v roce

2006 Nobelovu cenu míru. Příběh, který vysvětluje zrod myšlenky mikrofinancování i jeho princip, se odehrál ve vesnici Jobra, kde M. Yunus pracoval na terénním výzkumu. Seznámil se zde se svobodnou matkou tří dětí, která vyráběla nádherné bambusové židle, ale její výdělek byl minimální. Neměla totiž dost peněz, aby si koupila bambus, a tak si surovinu musela půjčovat od obchodníka. Tomu pak musela židle prodávat téměř za cenu suroviny. Tím si tato tvrdě pracující žena vydělala za den pouze 2 centy. Přitom cena za bambus na výrobu jedné židle byla velmi nízká – jen 20 centů. Yunus si uvědomil, jak malá částka by mohla ženě pomoci. Pak našel pomocí svých studentů ve vesnici dalších 42 lidí, kteří byli v podobné situaci. Sečetl částku, která by jim pomohla, a vyšlo mu pouhých 27 dolarů. Tak začal experiment, který mezi lety 1976 a 1979 úspěšně změnil život přibližně 500 lidem. V roce 1983 následoval další krok – založení banky Grameen. Mikrofinance se rozšířily do celého světa. V roce 2009 získalo mikropůjčku více než 128 milionů rodin.

c/ Podpora družstev

Drobní zemědělci, řemeslníci i provozovatelé služeb se organizují do různých typů družstev, aby mohli získat silnější vyjednávací pozici (tržní i politickou), sdílet informace, produkční prostředky a vzájemně si pomáhat. Pokud například zemědělci shromáždí svou produkci a rozhodnou se ji prodat výkupní společnosti, mají často lepší podmínky, než kdyby prodávali svou úrodu jednotlivě.

Speciálním typem družstev jsou družstva dodržující principy „férového obchodu“. Spravedlivý obchod neboli fair trade je způsob obchodu, jehož cílem je přímá a účinná podpora znevýhodněných pěstitelů a řemeslníků z rozvojových zemí Afriky, Asie a Latinské Ameriky. Podle české organizace NaZemi – společnost pro fair trade, je spravedlivý obchod založen na vytvoření partnerství mezi producentem na straně jedné a spotřebitelem na straně druhé. „*Výrobci fair trade nabízí spravedlivé obchodní podmínky, možnost vymanit se z bludného kruhu bídy, žít důstojný život a plánovat budoucnost.*

Nám, spotřebitelům, pak dává fair trade jedinečnou možnost prostřednictvím každodenního nakupování snadno a účinně se zapojit do snižování chudoby lidí na celém světě.“

d/ Contract farming (smluvní farmaření)

Tzv. *contract farming* je jednou ze strategií Organizace pro výživu a zemědělství pro zajištění potravinové bezpečnosti. Je alternativou k záborům půdy v rozvojových zemích zahraničními investory a ke vzniku rozsáhlých plantáží. Místo, aby velké

společnosti vykoupily velké rozlohy půdy, podepíší smlouvy s místními drobnými zemědělci, kteří vypěstují potřebnou produkci na svých farmách. Smlouvy jsou založeny na osobním přístupu a pro zemědělce přinášejí kromě zajištěného odbytu vypěstované suroviny řadu dalších výhod. Jednou z nich je možnost získat mikropůjčku na koupi základních položek nutných pro založení plantáže - semen, hnojiv, drobné mechanizace. V některých projektech se jim také dostane rad, výcviku a technického zázemí, které je jinak v rozvojových zemích nedostatečné.

Závěrem

- Na světě je dost potravin pro všechny.
- Každý sedmý člověk na světě trpí hladem.
- Hlavní příčinou hladu je chudoba.
- 80% hladovějících tvoří zemědělci, rybáři a pastevci.
- Příčiny chudoby spočívají v politické a hospodářské rovině. Některé enviromentální a demografické jevy situaci hladovějících zhoršují.
- Řešení spočívá na politických představitelích rozvojových i vyspělých zemí, soukromých společnostech a dalších hráčích na globálním trhu, ale i na samotných hladovějících a také na každém z nás.

Použité zdroje:

- Ong'wen, Oduor; Wright, Sarah (2007): *Small Farmers and the Future of Sustainable Agriculture* (Eco-Fair Trade Dialogue)
- Destrée, Aurèle (2011): *Od charity k lidsko-právnímu přístupu k rozvoji* (<http://glopolis.org/cs/clanky/od-charity-k-lidsko-pravnimu-pristupu-k-rozvoji/>)
- Green, Duncan: *From poverty to power*, Oxfam International, Oxford, 2008
- Moore Lappé, Frances; et al.: *World Hunger: Twelve Myths*, Grove Press, New York, 1998 (<http://www.foodfirst.org/pubs/backgrdrs/1998/s98v5n3.html>)
- Green, Duncan (2011): *Why do we know so little about how poor people 'do' development?* (<http://www.oxfamlogs.org/fp2p/?p=6148>)
- Hamid, Ruhi (2005): dokumentární film *Na den ve válce*, UK
- Destrée, Aurèle (2008): *Agriculture and Development - Towards Alternatives* (<http://glopolis.org/cs/clanky/agriculture-and-development-towards-alternatives/>)
- NaZemi: *Seznamte se s fair trade* (<http://www.fairtrade.cz/cz/10-o-fair-trade/>)
- Grameen Bank (1999): *Business for a poor tomorrow* (http://www.grameen-info.org/index.php?option=com_content&task=view&id=215&Itemid=541&limit=1&limitstart=7)
- Microcredit Summit Campaign (2011): *State of the Microcredit Summit Campaign Report 2011* (http://www.microcreditsummit.org/pubs/reports/socr/2011/SOCR_2011_EN_web.pdf)

Květiny místo obživy

Co potřebujeme:

filmový dokument *Hlad* (možno zapůjčit zdarma na www.promitejity.cz), případně kopie textu *Květinový průmysl v Keni* (4. kapitola, str. 45) pro každou skupinu, papíry a tužky

Předpokládaný čas: 60 minut

Cíle:

- Žáci uvedou konkrétní příklady propojenosti globálního Jihu s globálním Severem týkající se potravin nebo obživy.
- Žáci sami formulují návrh, jak přispět k řešení uvedené situace Masajů, a vyjádří ho prostřednictvím krátké scénky.
- Žáci vyjádří možnosti aktivního zapojení do řešení zmiňované problematiky.

ČAS
7
min

1. krok

- Zeptejte se žáků na následující otázky a dejte vždy prostor několika názorům.
Kdo z vás rád dostává nebo daruje květiny?
Jaké květiny máte nejraději?
Při jakých příležitostech dostáváte nebo kupujete květiny?
Vnímáte květiny jako luxusní zboží? V čem se případně květiny liší od jiného luxusního zboží?
Co mají květiny společného s obživou? (zkuste žáky mimo jiné navést na odpověď spojenou s vysokou spotřebou vody na pěstování květin)

ČAS
15
min

2. krok

- Pust'te úryvek filmového dokumentu *Hlad* (11. - 24. minuta).
V případě, že nemáte k filmu přístup, rozdělte žáky rovnou na menší skupiny (max. po 5) a každé skupině dejte přečíst text *Květinový průmysl v Keni*, který je v kapitole 4 na str. 45.
- Vybídněte žáky, aby si vzpomněli na další konkrétní příklady, kdy je dění v jedné části světa propojeno se situací v jiné části světa a týká se potravin nebo obživy obyvatel.

ČAS
30
min

3. krok

- Vyzvěte žáky, aby ve skupinách prodiskutovali a poté navrhli, jak by mohli přispět k řešení dané situace, a to z pozice jakéhokoli aktéra, který může situaci ovlivnit (oni sami, keňská vláda, Masajové, majitelé farmy apod.). Cílem je pomocí scénky vyjádřit, jak by se dal zmírnit problém Masajů, kterým kvůli odvodu vody na květinové farmy chybí závlaha pro jejich zemědělství.

ČAS
8
min

4. krok

- Jako závěrečnou reflexi použijte metodu volného psaní, které začne větou:
Kdybych já měl/a květinářství...
- Nechte dobrovolníky jejich volné psaní přečíst.

Pravidla volného psaní:

1. Položte tužku na papír a pište.
2. Během psaní se nevracejte k tomu, co jste již napsali, nic neopravujte, nevylepšujte.
3. Nemyslete na pravopis ani na stylistiku – na případné opravy bude dost času později.
4. Když vás nic k tématu nenapadá, napište klidně to, co vás v tu chvíli napadne. Když budete mít své téma na paměti, uvidíte, že vás za chvíli k němu zase něco přivede.
5. Využijte celý vymezený čas. I když se vám zdá, že už opravdu k tématu nemáte co dodat, pište pořád dál, dokud neuplyne stanovený čas.

Zdroje

- Temple, Charles; Steelová, Jeannie L.; Meredith, Kurtis S.; Walter, Scott: *Rozvíjíme kritické myšlení. Čtením a psaním ke kritickému myšlení. Příručka II*, Praha: o.s. Kritické myšlení, 2007.

Bohouš a Dáša na stopě hladu

© **Člověk v tísní, o.p.s.**
Všechna práva vyhrazena.

Editoři:

Petra Skalická, Lenka Sobotová

Autorka textů:

Jana Klápková

Autoři metodických pokynů:

Blanka Blažková, Martina Novotná, Petra Skalická, Kateřina Sobotková, Lenka Sobotová,
Eva Vernerová

Scénáře komiksů:

Markéta Hajská, Petra Skalická, Lenka Sobotová, Eva Vernerová

Ilustrace komiksů: Karel Jerie

Sazba: Ondřej Polony

Jazyková úprava: Kateřina Balgová, Kateřina Sobotková

Vzdělávací program Varianty

Člověk v tísní, o.p.s.

Šafaříkova 24

120 00 Praha 2

- www.varianty.cz
- www.clovekvtisni.cz
- www.schools2communities.eu

ISBN 978-80-87456-20-0

Bohouš a Dáša na stopě hladu

© Člověk v tísni, o.p.s.
Praha, únor 2012

Materiál vznikl v rámci projektů Světová škola 2 (Global Action Schools 2 Communities) a Náš společný svět. Jeho vznik byl finančně podpořen Evropskou unií a Ministerstvem zahraničních věcí České republiky v rámci Programu zahraniční rozvojové spolupráce ČR. Za obsah materiálu nese zodpovědnost organizace Člověk v tísni. Informace zde uvedené nejsou oficiálním stanoviskem EU.

